

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Από τη Ντζαμπούλ του Καζακστάν στις Σέρρες,
ένα οικογενειακό χρονικό και οι μουσικές του*

Φοιτήτρια: Ελένη Δημητρίου

A.M.1323

Επόπτρια καθηγήτρια: Μαρία Ζουμπούλη

Άρτα, Μάιος 2016

*Ηπτυχιακή αυτή εργασία
είναι αφιερωμένη
στην οικογένειά μου*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Θεωρητικό πλαίσιο	
1.1 Κουλτούρα.....	7
1.2 Μνήμη.....	8
1.3 Ιστορική μνήμη.....	10
1.4 Ατομική μνήμη – Συλλογική μνήμη.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Ιστορικό πλαίσιο	
2. Ιστορικό πλαίσιο.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Το χρονικό της περιπλάνησης - πολιτισμικά συμφραζόμενα	
3. Το χρονικό της περιπλάνησης	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η μουσική των περιπλανώμενων	
4.1 Εισαγωγή στην μουσική του Πόντου.....	31
4.2 Η φάση της σιωπής.....	32
4.3 Τα χρόνια του Ντζαμπούλ.....	32
4.4.α Τα έθιμα.....	33
4.4.β Η μουσική.....	36
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	53
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	59

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πτυχιακή αυτή εργασία αποτελεί την κορύφωση των σπουδών μου στο Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής της Σχολής Καλλιτεχνικών Σπουδών του ΤΕΙ Ηπείρου. Αποτέλεσε μια προσπάθεια έρευνας και καταγραφής του χρονικού μιας οικογένειας στην πορεία της από το Καζακστάν της Ασίας έως τις Σέρρες.

Αφορμή για την εκπόνησή της στάθηκε μια τυχαία συζήτηση με την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, την κ. Μαρία Ζουμπούλη. Ο λόγος ήλθε στην ποντιακή μου καταγωγή και στην μητρική μου γλώσσα, τη ρωσική. Συζητήσαμε την ιδέα να μελετήσω και να παρουσιάσω συστηματικά την ιστορία των δικών μου ανθρώπων, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο το γλέντι σηματοδοτεί τους πολλαπλούς σταθμούς μιας μακρινής διαδρομής, που τους έφερε μέχρι τον τόπο της σημερινής τους εγκατάστασης. Αποφάσισα να αναζητήσω στη μουσική με την οποία διασκεδάζαν τις πολιτισμικές σταθερές που τους συνέχισαν στην μεγάλη τους περιπέτεια, καθώς μετέβαιναν από τον έναν τόπο στον άλλον.

Έτσι άρχισε και για μένα ένα αντίστροφο ταξίδι, ένα ταξίδι στο παρελθόν, που μου δημιούργησε ανάμεικτα συναισθήματα, λύπης, θυμού, απώλειας, νοσταλγίας και χαράς. Στο τέλος της διαδρομής αισθάνομαι ευγνώμων που επισκέφθηκα την ιστορία, τον τρόπο ζωής και την μουσική αυτών των βασανισμένων ανθρώπων.

Η παρούσα μελέτη όμως δεν περιορίστηκε στο κομμάτι της αφήγησης. Βασικό κορμό της αποτέλεσαν ασφαλώς οι συνεντεύξεις και τα ηχητικά αρχεία που συλλέχθηκαν από την οικογένεια. Η επεξεργασία και η ερμηνεία τους όμως στηρίχθηκε σε επιστημονικά κείμενα, με τα οποία προσπάθησα να φωτίσω τον στοχασμό γύρω από ζητήματα ταυτότητας και μνήμης, και να εννοήσω τον χείμαρρο των βιωματικών στοιχείων που οι πληροφορητές μου μού εμπιστεύτηκαν απλόχερα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Μαρία Ζουμπούλη, η οποία μου αφιέρωσε πολύ χρόνο και μου μετέδωσε ιδέες και χρήσιμες οδηγίες. Θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης την οικογένεια Γεωργιάδη «Κιόλιαλι», οι οποίοι μου παραχώρησαν την ελευθερία να χρησιμοποιήσω τις ηχογραφήσεις τους.

Τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω σε όλους τους ανθρώπους με τους οποίους συνομίλησα. Και προπαντός στους γονείς μου, που επιπλέον με βοήθησαν στις μεταφράσεις και στην κατανόηση όλων όσων είχαν βιώσει οι προγονοί μου. Χωρίς αυτούς δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί η εργασία αυτή.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη παρούσα εργασία θα αναφερθώ στον ποντιακό ελληνισμό κατά το πέρασμα των χρόνων, λαμβάνοντας υπ' όψιν το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. Με αφορμή τη καταγωγή μου, σκοπός μου είναι να περιγράψω τη πολιτισμική ταυτότητα μιας οικογένειας, στην διαδρομή που αυτή διήνυσε από τον Πόντο έως τις Σέρρες. Πρόκειται για μια μελέτη περίπτωσης σε μια εποχή που σηματοδεύτηκε από έντονη κινητικότητα πληθυσμών, με ορόσημα το 1918-1922, το 1941 και το 1989-1993.

Ως παράδειγμα της μελέτης χρησιμοποιείται η οικογένειά μου, η οποία εντάσσεται στην ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία που ανάγκασε κάποιους να μεταναστεύσουν περισσότερες από μια φορές. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η πρώτη μετακίνηση πραγματοποιήθηκε το 1918 από τον Πόντο (Τραπεζούντα - Σαμψούντα - Καρς) προς τη Ρωσία (Κράσνονταρ), η δεύτερη ήταν το 1941 προς το Καζακστάν (Ντζαμπούλ) και η τρίτη το 1993 προς την Ελλάδα (Σέρρες).

Μετά την τελευταία αθρόα μετανάστευση Ποντίων στο ρώσικο έδαφος που έγινε το 1918-1922, χιλιάδες Πόντιοι κατέφυγαν στις συνοριακές ρωσικές πόλεις, περιμένοντας να τελειώσει η κρίση. Μαζί τους έφυγαν και οι πρόγονοί μου, που εγκαταστάθηκαν στο Κράσνονταρ. Έμειναν εκεί μέχρι το 1941 και με το ξέσπασμα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου¹ μετανάστευσαν στην περιοχή του Βόρειου Καζακστάν, όπου και έζησαν μέχρι την διάλυση της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ). Οι ιστορικές και κοινωνικό-οικονομικές εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη μετά την διάλυση της ΕΣΣΔ το 1989 προκάλεσαν ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ελλήνων ομογενών, τους οποίους η Πολιτεία χαρακτήρισε ως "παλιννοστούντες". Το 1993 η οικογένεια μου παλιννόστησε λοιπόν μόνιμα στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στον νομό Σερρών.

Ξεκινώντας την έρευνα της πολιτισμικής ταυτότητας αυτών των ανθρώπων ανασύστησα τα γενεαλογικά δέντρα της μητέρας μου Ελπίδας και του πατέρα μου Γεωργίου. Προσπάθησα μέσω αυτών να σκιαγραφήσω τα πορτρέτα των προγόνων μου καθώς πορεύονταν στον χώρο και τον χρόνο. Προσπάθησα να καταγράψω τα σημάδια

¹ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρομαι στην επιχείρηση Μπαρμπαρόσα, που ξεκίνησε στις 22 Ιουνίου του 1941 και κράτησε μέχρι τις 7 Ιανουαρίου 1942. Ως Ανατολικό Μέτωπο περιγράφεται το σύνολο των πολεμικών γεγονότων που έλαβαν χώρα ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τις ευρωπαϊκές δυνάμεις κατά τα έτη 1941-1945, στα πλαίσια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

που ο χώρος και ο χρόνος άφησαν πάνω τους, καθώς ενσωμάτωναν ποικίλα δάνεια στους διαφορετικούς σταθμούς της διαδρομής τους.

Για να μπορέσω να δώσω μια πιο συγκεκριμένη υπόσταση στα σημάδια αυτά, επικεντρώθηκα στην μελέτη της μουσικής η οποία συνόδεψε σε όλη αυτή την πορεία τις οικογενειακές γιορτές, τα γλέντια, συλλογικά ή ανά μικρές ομάδες, ακόμα και τα ατομικά γούστα. Τα τραγούδια και οι μελωδίες αποτελούν έναν αδιάψευστο μάρτυρα των ζωτικών τους προτεραιοτήτων, των αναγκών και των επιθυμιών τους, των αξιών που μετέφεραν στις αποσκευές τους από τον έναν τόπο στον άλλον, αλλά και του ιδιαίτερου ψυχισμού τους, που συνδύασε το σθένος και την υπομονή με την τρυφερότητα και την ανθρωπιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Κουλτούρα

Η λέξη "κουλτούρα" χρησιμοποιείται συχνά στην παρούσα εργασία. Με αυτήν εννοώ την καλλιέργεια που παραπέμπει στην ατομική πρόοδο και βελτίωση². Αναλύοντας τον όρο κουλτούρα τον συγχέουμε συχνά με τον όρο ταυτότητα. Όπου αναζητάμε την ταυτότητα, παράλληλα αναζητάμε και την κουλτούρα. Αυτό συμβαίνει γιατί η έννοια της κουλτούρας με αυτήν της πολιτισμικής ταυτότητας ενώνονται με μια κοινή μοίρα. Αν αναλύσουμε την πολιτισμική ταυτότητα συμπεραίνουμε ότι την κουλτούρα, κατά κάποιο τρόπο, την δεχόμαστε σαν δεύτερη κληρονομιά, η οποία σημαδεύει το άτομο με ανεξίτηλο τρόπο. Η πολιτισμική ταυτότητα παραπέμπει αναγκαία στην ομάδα καταγωγής και προέλευσης της ένταξης του ατόμου. Η βάση της πολιτισμικής ταυτότητας είναι οι ρίζες, η καταγωγή του. Το άτομο μέσω της βιολογικής κληρονομικότητας γεννιέται με τα συστατικά στοιχεία της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, τα οποία σχετίζονται με την νοοτροπία και την ιδιοφυία του ίδιου και του λαού στον οποίο ανήκει. Πράγματι, το άτομο δεν μπορεί να ξεφύγει από την κουλτούρα της καταγωγής του, όπως δεν μπορεί να ξεφύγει από τα γενετικά χαρακτηριστικά του. Με την έννοια της κουλτούρας μπορούμε να προσδιορίζουμε την λέξη «φυλή». Οι άνθρωποι που είτε είναι πρόσφυγες, είτε είναι μετανάστες με διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και με διαφορετικές κουλτούρες, ενσωματώνονται πολύ δύσκολα μέσα σε μια κοινωνία. Σ' αυτήν την περίπτωση, η συνύπαρξη κοινοτήτων με διαφορετικούς πολιτισμούς και παραδόσεις δημιουργεί συνθήκες πολυπολιτισμικότητας³.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, στο παράδειγμα της οικογένειάς μου η ταυτότητα συνδέεται άμεσα με την κουλτούρα⁴. Αναλύοντας την ταυτότητα-καταγωγή τους, αν και Πόντιοι, η νοοτροπία τους, οι γνώσεις τους, η γλώσσα που χρησιμοποιούν ανήκουν σε μια κοινωνία που τους διαφοροποιεί από τις ρίζες τους. Η κουλτούρα που έχουν

² Νικόλας Βερνίκος, Σοφία Δασκαλοπούλου, *Πολυπολιτισμικότητα, οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2002, σελ. 23.

³ Νικόλας Βερνίκος, Σοφία Δασκαλοπούλου, *ό.π.*, σελ. 37.

⁴ Denys Cuche, Μαίρη Λεοντσίνη (επιμ.), *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001

διαμορφώσει όλα αυτά τα χρόνια έχει «ρωσική καταγωγή». Αυτό συμβαίνει γιατί η Ρωσία ήταν ο τόπος γέννησης τους, όπου πορεύτηκαν με διαφορετικά καθεστώτα και με ιδιαίτερη εκπαίδευση. Ωστόσο, το ποντιακό στοιχείο υπάρχει πάντα μέσα τους, κατ' αρχάς στην διάλεκτο που χρησιμοποιεί το οικογενειακό περιβάλλον. Επίσης, η διασκέδαση τους, τα ήθη τους και οι κοινωνικές εκδηλώσεις τους είχαν και έχουν βασικό μέσα τους το ποντιακό στοιχείο, που δεν έχει εκλείψει σε όλο το πέρασμα των ετών. Πράγματι, αν και έχει πορευτεί με όρους πολυπολιτισμικότητας, η οικογένειά μου από την Ρωσία ως τον Λευκώνα Σερρών, παραμένει ποντιακή.

1.2 Μνήμη

Η έννοια της μνήμης, λόγω της στενής της σύνδεσης με τις κοινωνικές επιστήμες τα τελευταία χρόνια έχει γίνει ιδιαίτερα αντικείμενο μελέτης με αποτέλεσμα την άνθηση της. Ως απότοκο αυτού, έχουν προκύψει ποικίλες θεματικές σχετικά με την μνήμη καθώς και όλες τις συγγενείς έννοιες όπως την ανάμνηση, την ταυτότητα, την ιστορική μνήμη, την ατομική, την κοινωνική και την συλλογική μνήμη. Η μνήμη μπορεί να μελετηθεί τόσο στο πλαίσιο των πηγών και των αρχείων, όσο και μέσω της μελέτης των προφορικών πηγών που προκύπτουν από την προφορική ιστορία. Η προφορική ιστορία αποτελεί ένα πραγματικά χρηστικό εργαλείο για τη κατανόηση και την ερμηνεία της μνήμης⁵.

Γενικότερα, ανέκαθεν η έρευνα βασιζόταν στην έννοια της μνήμης έχοντας την ως θεμελιώδες στοιχείο. Από την αρχαιότητα, ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης είχαν διαμορφώσει τις πρώτες αντιλήψεις για την μνήμη και την ανάμνηση. Πιο συγκεκριμένα ο Πλάτων αναφερόταν ότι ανάμνηση είναι η συνειδητή γνώση. Ενώ ο Αριστοτέλης διαχώριζε αυτές τις δυο έννοιες (μνήμη - ανάμνηση), διακρίνοντας τη μνήμη ως δύναμη διατήρησης του παρελθόντος ενώ την ανάμνηση να περιορίζεται μόνο στην ανάκληση της. Αργότερα στα αρχαϊκά χρόνια και με την θεοποίηση της μνήμης ως μητέρας των μουσών, η μνήμη έλαβε μυθικές διαστάσεις σε μια προσπάθεια των ανθρώπων να γεφυρώσουν το παρελθόν με το παρόν. Σε εκείνο το σημείο είναι που η μνήμη άρχισε να αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της κατασκευής του παρελθόντος.

⁵ Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Τ. Βερβενιώτη, Ε. Βουτύρα, Β. Δαλκαβούκης, Κ. Μπάδα (επιμ.), *Μνήμες και λήθη του εμφυλίου πολέμου.*, Συλλογικό έργο, Επίκεντρο, Θεσ/νίκη, 2008, σελ. 23.

Με βάση όλα αυτά τα παραπάνω και συνθέτοντας όλες τις επιμέρους έννοιες προέκυψε η έννοια της ιστορικής μνήμης. Στην συνέχεια η μνήμη θεοποιείται και γίνεται η μητέρα των Μουσών και το όνομα της Μνημοσύνη. Η μνήμη παίρνει μυθική διάσταση γεφυρώνοντας έτσι παρελθόν παρόν. Με το πέρασμα των χρόνων συνετέλεσε στην εκπαίδευση, στην δόμηση κοινωνικών σχέσεων και στην ιστοριογραφία. Η μνήμη χρησιμοποιείται για την «κατασκευή» του παρελθόντος. Χαρακτηριστική είναι σ' αυτό το σημείο να αναφερθεί η ιστορική μνήμη⁶.

Η λειτουργία της μνήμης κατά τον Αλμπάκς⁷ δεν σχετίζεται μόνο με μια ανάκληση του παρελθόντος αλλά με ολόκληρο το σύνολο των σχέσεων και βιωμάτων ενός ατόμου, όλων αυτών, δηλαδή, που μορφοποιούν το παρελθόν. Η μνήμη είναι η διαδικασία μέσα από την οποία το άτομο δεν ανακαλεί απλώς το γεγονός, αλλά προκειμένου να καταστήσει το παρελθόν κατανοητό στους ακροατές του ή αναγνώστες του ενεργοποιεί ολόκληρο πλέγμα κοινωνικών προσδιορισμών και σχέσεων, αντικειμένων και χώρων ή τοποθεσιών. Μέσα στο πλέγμα αυτό λειτουργεί και κινείται το ίδιο το άτομο και η ευρύτερη κοινωνική ομάδα. Η διαδικασία της θύμησης, δηλαδή, κατά την διάρκεια της εξέλιξής της έχει ως σταθερό σημείο αναφοράς το πολιτισμικό πλαίσιο. Η μνήμη ήταν και είναι για τον άνθρωπο ζήτημα ανάγκης. Είναι ανάγκη να θυμάται ο άνθρωπος ορισμένα πράγματα για να μπορεί να προχωρήσει στη ζωή του. Είναι ανάγκη φέρ' ειπείν να γνωρίζει πώς να φτιάχνει την τροφή του και πώς να εκτελεί την εργασία του. Από την άποψη αυτή η μνήμη είναι «τελολογικά» προσανατολισμένη, δηλαδή θυμάμαι για να μπορώ να επιβιώσω.

Σε μια προσπάθεια αποτύπωσης της δόμησης της μνήμης παραδοσιακά θα ξεκινούσαμε από την ατομική μνήμη. Βάση των προφορικών ιστορικών μαρτυριών αποτελούν πάντα οι αφηγήσεις. Κατά την στιγμή των αφηγήσεων, η εκάστοτε μνήμη που κατατίθεται είναι ατομική. Τα άτομα θυμούνται και ανακαλούν το παρελθόν τους πάντα ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας, συνεπώς η ατομική μνήμη συνδέεται άμεσα με την συλλογική και αυτή είναι μια μνήμη που γνωρίζει μεταβολές ανάλογα με τις συνθήκες και την θέση του ατόμου στην ομάδα. Επομένως η κάθε ατομική μνήμη

⁶ Ρ. Μπενβενίστε, *Μνήμη και ιστοριογραφία* στο Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις : Πρακτικά Επιστημονικής συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Φεβρουάριος 1995, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σελ. 19.

⁷ Για το έργο του Μώρις Αλμπάκς, βλ. Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης, ό. π., σελ. 28-31.

αποτελεί μια σκοπιά της συλλογικής μνήμης⁸, ενώ κάθε μνήμη ξεκινά από το παρόν και αναπλάθει ανασυντάσσοντας κάθε φορά το παρελθόν⁹.

Δίνοντας σχηματικά την μνήμη θα την χωρίζαμε σε τρεις φάσεις, στην εισροή, την μετάπλαση και την εκροή. Με την εισροή των συμβάντων μέσα στην μνήμη οι βιωμένες εμπειρίες δεν εγγράφονται στην μνήμη, έτσι όπως βιώθηκαν. Μερικά συμβάντα ξεχνιούνται και άλλα συγκρατούνται. Αυτά που ξεχνιούνται μπορεί να μένουν αδρανή και να επανενεργοποιηθούν αργότερα. Σημαντικοί παράγοντες είναι το πλαίσιο αναφοράς και οι γνωστικές δομές που μας επιτρέπουν στην κατανόηση και μη μιας εμπειρίας. Στην συνέχεια έχουμε την μετάπλαση του αρχικού μηνύματος. Δηλαδή την λήθη και την μεταβολή. Με την εγγραφή των εμπειριών στη μνήμη ξεκινάει μια διαδικασία επεξεργασίας όλων των εμπειριών. Επιλέγονται τα μηνύματα που διατηρούν τη σημασία τους, μπορεί άλλα να διαγράφονται και άλλα να αλληλό-δουλεύονται με βάση τις μεταγενέστερες εμπειρίες. Στην τελευταία φάση εμφανίζεται η εκροή, η οποία έχει να κάνει με την στιγμή της αφήγησης. Εδώ συνδέεται η βίο-ιστορία (η ατομική ή συλλογική βιωμένη ιστορία). Οι εμπειρίες του παρελθόντος καταλήγουν σε ένα ενιαίο σύνολο κατά την αφήγηση που αποτελούν τη ζωντανή μνήμη της προφορικής ιστορίας¹⁰.

1.3 Ιστορική μνήμη

Η ιστορική μνήμη έχει μείνει ζωντανή από τα ιστορικά αρχεία καθώς και από τις επετειακές τελετές των ιστορικών εορτών. Αυτή είτε προκύπτει από ιστορικά καταγεγραμμένα συμβάντα είτε από προφορικές μαρτυρίες που βιώσαν τα εκάστοτε γεγονότα. Όσο αναφορά την μελέτη της μνήμης από την προφορική ιστορία η κατασκευή αυτής εμφανίζεται από την επεξεργασία των προφορικών αφηγήσεων μέσα στα κοινός αποδεκτά κοινωνικά και κυρίως ιστορικά παραδεδομένα πλαίσια. Είναι η διατήρηση στη συνείδησή μας διαφόρων πληροφοριακών στοιχείων, η εύκολη ανάκληση στη συνείδησή μας στοιχείων μαθήσεως. Η συγκράτηση αυτών των γνώσεων δεν σχετίζεται με τον εαυτό μας, αλλά με τον εξωτερικό κόσμο και το πολιτιστικό

⁸ Θ. Παραδέλλης, ό.π., σελ. 28.

⁹ Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, Παπαζήση, Αθήνα 2013, σελ.75

¹⁰ Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, *Ανάποδα χρόνια: συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, Πλέθρον, Αθήνα 1997

περιβάλλον. Μ' άλλα λόγια η συνειδητή προσπάθεια των ομάδων οδηγεί σε μια συλλογική ιστορική μνήμη, που γεννιέται μέσω της μεμονωμένης ή προσωπικής μνήμης κάθε ατόμου. Οι ομοιότητες, τα σημεία επαφής της κάθε μιας με την άλλη διαμορφώνουν τη συλλογική, ποικιλόμορφη, ετερογενή μνήμη, που προσδιορίζει και την ιστορική.

Η ιστορική μνήμη δεν έχει σχέση με την ανάμνηση, η οποία αναφέρεται σε προσωπικά μας γεγονότα¹¹. Εκτός τούτου, σήμερα η διεύρυνση της μνήμης έγινε μια πολιτιστική απαίτηση, ένα χρέος. Οφείλουμε να θυμόμαστε και να συγκρατούμε πολλές γνώσεις, πολλά δεδομένα, για να γίνει δυνατή η συνέχιση του πολιτισμού και η μεταβίβασή του στις επόμενες γενεές. Πάνω σ' αυτή την υποχρέωση του να θυμόμαστε στηρίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της, μια εκπαίδευση που καλλιεργεί την ιστορική μνήμη. Η μνήμη λοιπόν συνδέεται στενά μ' αυτά που λέμε παράδοση, ιστορία, πολιτισμός. Η κάθε επόμενη γενεά στηριζόμενη σ' αυτά που της κληροδοτεί η προηγούμενη επιταχύνει το πολιτιστικό της βήμα, την πρόοδό της¹². Έχει υποστηριχθεί ότι ζούμε υπό την σκιά των προγόνων μας και των πεπραγμένων τους, ότι δεν μπορούμε να προχωρήσουμε, αν δεν συμβουλευτούμε αυτούς και όλα όσα απορρέουν από το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο της εποχής.

Είναι γεγονός ότι το παρόν αφομοιώνει από το παρελθόν ό, τι του χρειάζεται, ή επιλέγει να απομακρυνθεί ριζικά. Ωστόσο, η ολοκληρωτική αποκοπή από το παρελθόν είναι αδιανόητη, όσον αφορά την επιστήμη και την τεχνική¹³. Στενή σχέση λοιπόν με τον πληθυσμό έχει η ιστορική μνήμη, η οποία μας δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της ζωής κάποιου λαού ή της ανθρωπότητας, όχι ως άθροισμα του τι πραγματοποίησαν οι λαοί ή η ανθρωπότητα στην πορεία τους, αλλά αποδίδοντας το συνολικό παρελθόν, τη συνολική ζωή στην χαρακτηριστική της ιδιοτυπία¹⁴. Πολλοί μελετητές έχουν την άποψη ότι η ιστορική μνήμη ενέχει μέσα της διδαχή, ώστε να αποφεύγονται τα λάθη του παρελθόντος, γιατί από αυτήν απορρέουν η αποταμιευμένη εμπειρία, η συλλογική μνήμη, η μακρά μνήμη της ανθρωπότητας. Όλοι οι λαοί όλων των εποχών καταθέτουν τα επιτεύγματά τους και ο σύγχρονος άνθρωπος αποδέχεται ή απορρίπτει στοιχεία του παρελθόντος για να συνθέσει το νέο, για να δημιουργήσει τη δική του ιστορία. Η

¹¹ Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά μελετήματα*, σελ. 52-53.

¹² Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σελ. 44-46.

¹³ Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης, *ό.π.*, σελ. 106-108.

¹⁴ Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, σελ. 139.

ιστορική μνήμη δεν είναι ανιδιοτελής γνώση. Δεν θα ασχολούμασταν με τη ζωή του παρελθόντος και με την ιστορία των λαών, αν δεν είχαμε να πάρουμε κάτι απ' αυτήν.

Όσοι αρνούνται τη σημασία της ιστορικής μνήμης και των επιτευγμάτων της για το παρόν και το μέλλον και τα θεωρούν αποκλειστικά και μόνο γεγονότα του παρελθόντος, με σημασία και αξία μόνο για το παρελθόν, μεταβάλλουν την ιστορική μνήμη σε απλή αρχαιογνωσία. Αποκόπτουν το παρελθόν από το παρόν και παραβλέπουν το αναμφισβήτητο γεγονός ότι μεταγενέστερες εποχές παραλαμβάνουν μορφές ζωής απ' το παρελθόν και δέχονται την επίδρασή τους. Η ικανότητα μιας κοινωνίας να μεταδώσει την κοινωνική-ιστορική μνήμη της σε λογική και έναρθρη, δηλαδή εκφρασμένη μορφή, δεν εξαρτάται μονάχα από τα γραπτά μνημεία της. Το ζήτημα είναι περισσότερο περίπλοκο¹⁵.

Η μετάδοση της κοινωνικής-συλλογικής ιστορικής μνήμης εξαρτάται, με μια ευρύτερη αντίληψη, από τον τρόπο με τον οποίο ένας πολιτισμός εκπροσωπεί μέσω της γλώσσας τον εαυτό του. Εξαρτάται από το μέτρο στο οποίο μια κοινωνία μπορεί να συλλάβει τη γλώσσα ως όχημα έκφρασης και επικοινωνίας που είναι ανεξάρτητη από το άμεσο κοινωνικό περιεχόμενό της. Εξαρτάται επίσης από τον τρόπο που η ομάδα προσλαμβάνει τη γνώση που θυμάται: την εκλαμβάνει ως εικόνες, ως κείμενα προς ανάλυση ή απλώς ως διαδοχικά ηχητικά σχήματα που θα εισχωρήσουν στη σφαίρα της μνήμης; Όλες αυτές οι δυνατότητες ποικίλλουν σημαντικά από τη μια κοινωνική ομάδα στην άλλη και από τον ένα άνθρωπο στον άλλον.

Για να αναλυθεί όμως, να ερμηνευτεί και να μετασχηματιστεί το παρόν, οφείλουμε να επιστρατεύσουμε τη ιστορική μνήμη μας, όπως την καθορίσαμε, σε τρόπο ώστε να δημιουργήσουμε τις προϋποθέσεις, που θα μας επιτρέψουν να χαράξουμε, ωφέλιμα για μας, το μέλλον μας. Όσα προηγούνται μπορούν να μας προβληματίσουν δημιουργικά. Είναι αναγκαίο να υπάρχει ιστορική μνήμη σ' έναν άνθρωπο, σ' ένα λαό. Η ιστορική μνήμη ανασύρει στην επιφάνεια την παράδοση, τον πολιτισμό, την ιστορία ενός λαού¹⁶.

¹⁵ Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., σελ. 88.

¹⁶ Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ό.π., σελ. 98-99.

1.4 Ατομική μνήμη - Συλλογική μνήμη

Η ατομική μνήμη θεωρείται ότι έχει να κάνει με τις προσωπικές εμπειρίες και μνήμες του κάθε ατόμου, αλλά αυτό δεν ισχύει πάντα. Πιο συγκεκριμένα έχει να κάνει με το σύνολο της μνήμης ενός συγκεκριμένου ατόμου, που όμως μπορεί να αποτελείται από προσωπικές εμπειρίες και βιώματα που μπορεί το άτομο να έχει ενστερνιστεί ως ήθη, έθιμα και άλλες πολιτισμικές παραδόσεις από το κοινωνικό του σύνολο. Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs, η μνήμη των ανθρώπων εξαρτάται από τα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία είναι ενσωματωμένοι, δηλαδή η οικογένεια, το σχολείο η κοινωνική ομάδα και το επάγγελμα. Μέσα από αυτές τις συνιστώσες προκύπτει και η συλλογική μνήμη¹⁷, πάντα σε συνάρτηση με τις ευρύτερες τρέχουσες συνθήκες. Με την ίδια λογική, η ατομική μνήμη δημιουργώντας την κοινή εμπειρία της καθημερινότητας μιας κοινωνίας (σχολείο, δουλειά, οικογένεια) χτίζει την συλλογική μνήμη κάθε κοινωνίας. Κατά των Halbwachs, συλλογική μνήμη είναι «μια κατασκευή του παρελθόντος, μέσα από το φως του παρόντος»¹⁸.

Με βάση τα λεγόμενα αυτά οι συλλογικές αναπαραστάσεις που δημιουργούνται μέσω των κατοίκων μιας κοινωνίας δεν συντελούν σε μια μοναδική αντικειμενική πραγματικότητα του παρελθόντος, δεδομένου ότι η μνήμη των μελών μιας κοινωνίας δεν είναι ένα αποθηκευτικό μέσον του παρελθόντος. Με το πέρασμα των χρόνων αναπλάθεται από το παρόν, έχοντας ένα περιεχόμενο το οποίο αναδιαμορφώνεται συνεχόμενα και «προσαρμόζεται» διαρκώς¹⁹.

Η συλλογική μνήμη είναι μια συμβολική λειτουργία, καθώς για την εύρυθμη διεκπεραίωση της χρησιμοποιεί μια ευρεία γκάμα από κώδικες και σύμβολα. Το στοιχειωδέστερο και σταθερότερο κατά τον M. Halbwachs είναι η γλώσσα. Έπειτα είναι ο χρόνος, ο χώρος και τα πολιτισμικά στοιχεία κάθε ομάδας. Όλα αυτά αποτελούν τα σύμβολα που στηρίζουν την μνημονική διαδικασία.

Όπως προαναφέρθηκε, η μνήμη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την προφορική παράδοση, από την οποία προσδιορίζεται η συμπεριφορά του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία. Φτάνοντας στον εννοιολογικό πυρήνα της λέξης μπορούμε να πούμε πως η παράδοση, σε συνάρτηση με την μνήμη, είναι η γνώση την οποία αποθησαύρισε μέσα σε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μια κοινωνία ανθρώπων και την παραδίδει από την

¹⁷ M. Halbwachs, *ό.π.*, σελ. 22.

¹⁸ M. Halbwachs, *ό.π.*, σελ. 34.

¹⁹ Θ. Παραδέλλης, *ό.π.*, σελ. 28-29.

μια γενιά στην άλλη. Η γνώση αυτή καθορίζει την εκάστοτε κοινωνική συμπεριφορά και δεν είναι ατομική αλλά ανήκει στην κοινωνία, εδράζεται στην συλλογική μνήμη της κοινωνίας. Είναι, όπως συνήθως ονομάζεται από την επιστήμη της ανθρωπολογίας μνήμη εξωτερικευμένη. Αυτό σημαίνει πως τα άτομα δεν την κουβαλάνε μέσα τους κληρονομικά αλλά πρέπει να την μάθουν. Και αυτό είναι που κάνει ξεκάθαρο τον διαχωρισμό μας από τα ζώα: ότι δηλαδή με την βοήθεια της γλώσσας, και των άλλων συμβολικών συστημάτων, των θεσμών, των εθίμων κλπ. που συναπαρτίζουν τον πολιτισμό, η μνήμη τοποθετήθηκε συλλογικά στον κοινωνικό οργανισμό.

Τα παραπάνω αφορούν την περίοδο της προφορικής παράδοσης. Τα πράγματα αλλάζουν με την εισαγωγή της γραφής και της γραπτής επικοινωνίας αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι το εξής: με την εμφάνιση της γραφής και την καταγραφή θεσμών, ηθών, νόμων και φυσικά γεγονότων αλλάζει η αίσθηση του χρόνου και κατ' επέκταση η αντίληψη για την συλλογική μνήμη. Οι άνθρωποι στις κοινωνίες, ειδικά όπως αυτή μέσα στην οποία ζούσαν οι Πόντιοι στην ΣΣΣΕ, δηλαδή πολυπολιτισμική, αποκτούν μια αίσθηση του παρελθόντος και όλων όσων σχετίζονται μ' αυτών που δεν την είχαν μέσα στην μέχρι πρότινος προφορική κοινωνία. Στις προφορικές κοινωνίες όπως είπαμε το παρελθόν με το παρόν ήταν μια συνεχής ροή και το καινούργιο προσαρμοζόταν στο παλιό και το παλιό στο καινούργιο. Συνεπώς, το ίδιο συνέβαινε και με την συλλογική μνήμη μη έχοντας διακριτά όρια στις διαφορές φάσεις της. Αυτό δεν μπορεί πλέον να γίνει από την στιγμή που το παλιό έχει καταγράψει και έχει γίνει ιστορία. Τώρα πια δεν μπορεί να προσαρμοστεί αυθόρμητα. Έχει αντικειμενική ύπαρξη, όντας καταγεγραμμένο, και φυσικά αυτό συντελεί στην συνειδητοποίηση των γεγονότων και των μεταβολών που συμβαίνουν στην κοινωνία, πρόκειται για την συνειδητοποίηση του πραγματικού ιστορικού γίνεσθαι το καινούργιο δεν ενσωματώνεται στο παλιό όπως πριν αλλά αντιπαράκειται σε αυτό. Η συλλογική μνήμη εμπλουτισμένη από την καταγεγραμμένη ιστορία, προχωρά αλματωδώς. Δεν πρόκειται πια αποκλειστικά για μια αδιάκοπη συνεχή ροή όπως η προφορική παράδοση.

Η συλλογική μνήμη λοιπόν, μεταφορικά είναι μία κατασκευή. Επομένως η συλλογική μνήμη για να διαμορφωθεί και να εδραιωθεί έχει ανάγκη από ένα μέσο. Χρειάζεται υλικά και οπτικά τεκμήρια που να επαληθεύουν τις ιδέες και τα γεγονότα. Αυτό το μέσο, συνήθως, είναι είτε η αρχιτεκτονική είτε ο γραπτός λόγος, όπως προείπαμε. Και τα δυο εξάλλου είναι μορφές επικοινωνίας. Η αρχιτεκτονική έχει την ικανότητα να περνά νοήματα και να συμβολίζει πράγματα, έχοντας επιπλέον το

πλεονέκτημα της εικόνας, η οποία εντυπώνεται σαφώς πιο εύκολα και πιο έντονα απ' ότι ένα κείμενο²⁰.

Εύκολα γίνεται αντιληπτό πως θα μπορούσαμε να παρουσιάσουμε την ιστορική μνήμη ως την καθολική συλλογική μνήμη του ανθρώπινου είδους δυστυχώς όμως είναι πολύ δύσκολο να υπάρξει μια απόλυτη καθολική μνήμη. Η κάθε συλλογική μνήμη έχει ως βάση της μια ομάδα με περιορισμένα χρονικά αλλά και χωρικά πλαίσια. Αυτό σημαίνει ότι η ιστορία ενδιαφέρεται κυρίως για τις διαφορές και παραβλέπει τις ομοιότητες χωρίς τις οποίες δεν θα υπήρχε μνήμη, δεδομένου ότι θυμόμαστε γεγονότα τα οποία έχουν ως χαρακτηριστικό ότι εμπίπτουν στην ίδια συνείδηση. Εκείνο που μας κάνει εντύπωση στην μνήμη οι ομοιότητες έχουν τον πρώτο λόγο. Η όποια ομάδα που ζει πρωτίστως για την ίδια, έχει στόχο να διαιώσει τις όμοιες σκέψεις και συναισθήματα των μελών της. Η συλλογική μνήμη είναι η ομάδα από την εσωτερική της σκοπιά και κατά την διάρκεια μιας περιόδου που δεν ξεπερνά την μέση διάρκεια της ανθρώπινης ζωής, είναι μάλιστα πολλές φορές σαφώς μικρότερη. Φροντίζει να παρουσιάσει στην ομάδα μια αυτοπροσωπογραφία της με τέτοια τεχνική ώστε η ομάδα να αναγνωρίζει πάντα τον εαυτό της στην διαδοχή των εικόνων και στο πέρασ του χρόνου. Η συλλογική μνήμη είναι ένας πίνακας ομοιοτήτων. Αυτό που ενδεχομένως αλλάζει είναι οι επαφές τις ομάδας με τις άλλες ομάδες. Εφόσον η ομάδα είναι πάντα ίδια τα ενδεχόμενα γεγονότα που έχουν συμβεί μέσα στην ομάδα πρέπει να γίνονται εμφανή και να καταλήγουν και αυτά σε ομοιότητες, διότι ο ρόλος των εκάστοτε γεγονότων μέσα στην ίδια ομάδα είναι να αναπτύξουν υπό διαφορετικές οπτικές γωνίες ένα ταυτόσημο περιεχόμενο, που σημαίνει τα ποικίλα θεμελιώδη γνωρίσματα της ίδιας της ομάδας. Έτσι λειτουργεί η συλλογική μνήμη²¹.

Πρέπει να σημειωθεί ότι για πολλά χρόνια η συλλογική μνήμη ταυτίζονταν με την ιστορία. Η θεμελιώδης διαφορά ανάμεσα στις δύο έννοιες είναι ότι η συλλογική μνήμη είναι υποκειμενική, ενώ η ιστορία προσπαθεί τουλάχιστον να είναι αντικειμενική και να καταγράφει την αλήθεια. Αν και η μνήμη είναι ένα διακύβευμα της εξουσίας, αν και επιτρέπει συνειδητές ή ασυνειδητες χειραγωγήσεις, αν και υπακούει σε ατομικά ή συλλογικά συμφέροντα, η ιστορία έχει σαν πρότυπό της την αλήθεια²².

Καταληκτικά, σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης της σχέσεως μεταξύ συλλογικής και ατομικής μνήμης, σημαντικό είναι να υπογραμμιστεί ότι η ατομική και

²⁰ Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ό.π., σελ. 44-46.

²¹ Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης, ό.π., σελ. 21-23.

²² Ρ. Μπενβενίστε, Θ. Παραδέλλης, ό.π., σελ. 11-14.

η συλλογική μνήμη έχουν σχέση αμφίδρομη. Με άλλα λόγια, όταν ένα άτομο αφηγείται ή γράφει κάτι που έχει διατηρήσει στη μνήμη του το κοινοποιεί και το μεταφέρει σαν πληροφορία και σαν ανάμνηση στο σύνολο στο οποίο ανήκει²³.

Η κατανόηση της μνήμης ως πολιτισμικού διαμεσολαβητή προϋποθέτει την προσέγγισή της ως διατηρημένη γνώση που περιλαμβάνει αισθήματα και σκέψεις, κοινωνικές σχέσεις και συλλογικές αφηγήσεις. Ο ορισμός αυτός, σε συνδυασμό με όλα όσα εξάγονται από τις προφορικές μαρτυρίες και παραδόσεις, εξηγεί πώς η μνήμη συνδέεται στενά με αυτά που λέμε παράδοση, ιστορία και πολιτισμός:

Παράδοση είναι αυτό που κατά κάποιο τρόπο έχει κληροδοτηθεί από τις περασμένες γενιές στις επόμενες στα διάφορα επίπεδα. Κάθε επόμενη γενιά, στηριζόμενη σ' αυτά που της κληροδοτεί η προηγούμενη, επιταχύνει την πρόοδό της, διαμορφώνει τον ιδιαίτερο πολιτισμό της. Ο δε πολιτισμός προσδιορίζεται ως το σύνολο των συνθηκών ζωής που διαμορφώθηκαν από την επιστήμη και την πρόοδο καθώς και από τις πολιτικές συνθήκες. Η έννοια «πολιτισμός» αναφέρεται σε πολύ διαφορετικά δεδομένα: στη βαθμίδα ανάπτυξης της τεχνικής, στους τρόπους κοινωνικής συμπεριφοράς, στην εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης, σε θρησκευτικές ιδέες και πρακτικές. Μπορεί να αναφέρεται στον τρόπο διαβίωσης των ανθρώπων ή στην παρασκευή της τροφής. Και γι' αυτό ακριβώς υπάρχει πάντα μια δυσκολία να συνοψίσει κανείς όλα όσα είναι δυνατόν να σημανθούν ως πολιτισμός. Η διαφορά ανάμεσα στην κουλτούρα και τον πολιτισμό τοποθετείται κυρίως σε υλικό και τεχνικό επίπεδο²⁴. Τέλος, η κουλτούρα αφορά τη νοοτροπία, τις παραδόσεις, τη συμπεριφορά, τη θρησκεία, τους μύθους, όλα εκείνα που επηρεάζουν συνειδητά ή ασυνείδητα τον τρόπο ζωής και σκέψης ενός πληθυσμού όπως οι Πόντιοι. Υπ' αυτή την έννοια αναφερόμαστε σε «πολιτιστικές μορφές». Οι άνθρωποι που έχουν την ίδια κουλτούρα, διαμορφώνουν μια συγκεκριμένη πολιτιστική μορφή, η οποία σε πολλές περιπτώσεις επεκτείνεται και εξελίσσεται πέρα από την αρχική της έκδοση.

²³ Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., σελ. 88-89.

²⁴ Elias.N. Η εξέλιξη του πολιτισμού, κοινωνικό-γενετικές και ψυχογενετικές έρευνες, Αθήνα, 1997, σελ. 71.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ιστορικό πλαίσιο

Το 19^ο αιώνα, η Οθωμανική αυτοκρατορία βρίσκεται σε αποσύνθεση. Οι Μεγάλες Δυνάμεις επιθυμούν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση προς όφελός τους, ενώ στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας δημιουργούνται κινήματα που αποζητούν την αυτοδιάθεσή τους. Η στάση των Μεγάλων δυνάμεων απέναντί τους υπαγορεύεται από τα εκάστοτε συμφέροντα. Αρχικά, η Αγγλία αποσκοπεί στον οικονομικό έλεγχο της Ανατολής, καθώς και στη διάνοιξη ναυτικών δρόμων για να ενισχύσει το εμπόριό της και να ανταγωνιστεί τον κύριο αντίπαλό της, τη Ρωσία. Η Ρωσία από την άλλη, προσβλέπει στη διάλυση και αναδιανομή των οθωμανικών εδαφών, και στην εγκατάσταση ενός ορθόδοξου μονάρχη, που θα της επιτρέψει πρόσβαση στα στενά και έξοδο στη Μεσόγειο²⁵. Μετά τη συνθήκη του Βερολίνου το 1878, οι Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστρία) στρέφονται προς την πολιτική της συντήρησης του Οθωμανικού κράτους. Αυτό συνάδει με τα ισχυρά εμπορικά συμφέροντα της Αγγλίας και της Γαλλίας, παρόλο που η ελληνική πολιτική δεν ερχόταν σε αντίφαση με τη δική τους, και επιπλέον λειτουργεί ως ανάχωμα κατά των Ρώσων²⁶.

Στο Ανατολικό ζήτημα, όπως διαμορφώνεται μέσα από έναν σύνθετο συσχετισμό δυνάμεων, η θέση της Ελλάδας προσδιορίζεται από την *Μεγάλη Ιδέα*, που συνδέεται άρρηκτα με το αίτημα του αλυτρωτισμού. Η απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών και η διεύρυνση των ελληνικών συνόρων για να περιλάβουν περιοχές με ελληνικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό ξένη κυριαρχία είναι ταυτόχρονα φυσική επιταγή και θρησκευτική υποχρέωση του νεαρού πολιτικού κράτους²⁷. Η ανάδυση αυτής της ιδέας στη συλλογική συνείδηση δεν είναι αυθύπαρκτη ή στιγμιαία, αλλά φαίνεται να έρχεται ως αποτέλεσμα του φαινομένου των ενσυνείδητων εθνικών κινημάτων της Ευρώπης του 19ου αιώνα. Στην Αθήνα, υπαγορεύει τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ο οποίος δεν είχε το επιθυμητό αποτέλεσμα και έγινε γνωστός ως *ο πόλεμος της ντροπής*.

²⁵ Βλάσης Αγτζίδης, *Ποντιακός Ελληνισμός: Από τη γενοκτονία και τον σταλινισμό στην περεστρόικα*, Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 8-9.

²⁶ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 9.

²⁷ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ.11.

Μετά τον πόλεμο της ντροπής δημιουργείται στην Τουρκία το εθνικιστικό κόμμα «Ένωση και Πρόοδος», από το οποίο προκύπτει το κίνημα των *Νεότουρκων*. Το κίνημα αυτό ξεκινά από την τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη το 1908 και στους κόλπους του εντάσσονται αξιωματικοί, πολιτικοί και διανοούμενοι, οι οποίοι ζητούν την επαναφορά του Συντάγματος του 1876, υιοθετώντας το σύνθημα Ελευθερία, Ισότητα και Δικαιοσύνη. Στο συνέδριο που πραγματοποιείται στη Θεσσαλονίκη το 1911 γίνεται σαφές ότι η Μικρά Ασία πρέπει να γίνει τουρκική²⁸, πρόθεση που υποστηρίζεται από τους Γερμανούς. Έτσι διαμορφώνεται στο Μικρασιατικό χώρο μια συγκρουσιακή κατάσταση, που αντιπαραθέτει τις απαιτήσεις των Ελλήνων και των Αρμενίων για ελευθερία και ανεξαρτησία με τον ακραίο τουρκικό εθνικισμό.

Το 1914 αρχίζουν οι μεγάλες διώξεις κατά των Ελλήνων της Ιωνίας και της Ανατολικής Θράκης. Το 1915 ήταν μια χρονιά ορόσημο για τον Ποντιακό Ελληνισμό της Μ. Ασίας. Τη χρονιά εκείνη, και ενώ όλα τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν εμπλακεί στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Τούρκοι εκπόνησαν ένα σχέδιο εξόντωσης των χριστιανικών πληθυσμών της Μ. Ασίας. Τον Ιούνιο πραγματοποιήθηκε η εξορία και στη συνέχεια η σφαγή των Αρμενίων, ενώ αρχίζουν οι πρώτες βιαιοπραγίες εναντίον του ποντιακού στοιχείου²⁹.

Η περιοχή της Τραπεζούντας είχε γλιτώσει από τη μανία των Τούρκων διότι είχε καταληφθεί τον Απρίλιο του 1916 από τον ρωσικό στρατό. Όταν όμως οι Ρώσοι εγκατέλειψαν την πόλη τον Φεβρουάριο του 1918, τότε ο μισός περίπου πληθυσμός της περιοχής εγκατέλειψε τις εστίες του και ακολούθησε τον ρωσικό στρατό κατά την υποχώρησή του. Οι περισσότεροι από τους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Καυκάσου και των παραλίων της Γεωργίας.

Οι Τούρκοι στον Πόντο άρχισαν με την επιστράτευση των ανδρών από 16-60 ετών και την αποστολή τους σε Τάγματα Εργασίας. Όσοι δεν παρουσιαζόντουσαν σ' αυτά εντός 11 ημερών κρίνονταν ως λιποτάκτες και καταδικάζονταν σε θάνατο. Παράλληλα αμφισβήτησαν το δικαίωμα των Ελλήνων να ασκούν ελεύθερα τα επαγγέλματά τους και επί πλέον απαγόρευσαν τους μουσουλμάνους να εργάζονται επαγγελματικά με τους Έλληνες με την ποινή της τιμωρίας από τις στρατιωτικές Αρχές³⁰. Οι Πόντιοι φυγόστρατοι και λιποτάκτες από τον τούρκικο στρατό συγκροτούν

²⁸ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 16-19.

²⁹ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 20.

³⁰ Κωνσταντίνος Φωτιάδης, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2004, σελ. 147-149.

το 1916 αντάρτικες ομάδες. Αυτές αποτελούν τις μόνες ομάδες αντιμετώπισης του τουρκικού στρατού σε τοπικό επίπεδο. Ο Αντών πασάς, οπλαρχηγός, με την ομάδα του κατορθώνει να γίνει ο φόβος των Τούρκων καθώς υπερασπίζεται τα ελληνικά χωριά. Πεθαίνει το 1917 και το έργο του συνεχίζει η γυναίκα του καπετάνισσα Πελαγία. Το κλίμα είναι ελπιδοφόρο για τους Έλληνες μέχρι τη δημιουργία του κεμαλικού κινήματος και γύρω στους 100.000 Έλληνες επιστρέφουν από την Ρωσία όπου είχαν καταφύγει³¹.

Στις 19 Μαΐου 1919, με την αποβίβαση του Μουσταφά Κεμάλ στη Σαμψούντα αρχίζει η δεύτερη και σκληρότερη φάση της Ποντιακής Γενοκτονίας³². Ο Κεμάλ ρίχνει στη μάχη δύο στρατιές τουρκικών δυνάμεων για να διαλύσει τις αντάρτικες ομάδες. Οι Πόντιοι αντάρτες ζητούν ενίσχυση από την ελληνική κυβέρνηση, οι εκκλήσεις τους για στρατιωτική βοήθεια μένουν όμως αναπάντητες. Στον Πειραιά φορτώνεται ένα πλοίο με όπλα και πυρομαχικά για να αποσταλεί στην Αμισό, το οποίο όμως δεν ξεκινά ποτέ. Οι Σοβιετικοί έχουν αποκόψει τους δρόμους εφοδιασμού από τις ελληνικές κοινότητες της Ρωσίας. Οι αντάρτες βρίσκονται σε κατάσταση απόγνωσης, ωστόσο φέρνουν σε δύσκολη θέση τον τουρκικό στρατό, αντιμετωπίζοντας πολλαπλάσιες δυνάμεις³³.

Οι Πόντιοι ζούσαν με την ελπίδα ότι όλα θα γίνονταν όπως πριν. Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου ήλπιζαν στην προστασία των χριστιανικών κρατών κυρίως της Αγγλίας. Αργότερα η ελπίδα μετατέθηκε στη Ρωσία. Τα τσαρικά στρατεύματα κατέλαβαν τον ανατολικό Πόντο δίνοντας ανάσα ζωής στους Αρμενίους και στους Έλληνες, ενώ προμήθευαν με όπλα τους αντάρτες. Πολλοί Πόντιοι ταξίδευαν στη Μαύρη θάλασσα για να προμηθευτούν όπλα για το αντάρτικο. Πόντιοι που είχαν μετακινηθεί στη Ρωσία, στην Ουκρανία (Μαριούπολη), στο Ουζμπεκιστάν αποζητούσαν τη δημιουργία ελληνικού κράτους στο Μικρασιατικό Πόντο (1917)³⁴.

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και την πλήρη επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία, στην ΕΣΣΔ είχαν παραμείνει δεκάδες χιλιάδες Έλληνες. Από νωρίς είχε διαμορφωθεί μια νέα ελληνική μπολσεβίκικη ηγεσία, η οποία προσπάθησε με κάθε τρόπο να αναπτύξει πολιτισμικά και πολιτικά τις ελληνικές κοινότητες. Διαμορφώθηκε έτσι ένας σημαντικός και πολυάνθρωπος σοβιετικός ελληνισμός,

³¹ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 30-33.

³² Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 33.

³³ Βλάσης Αγτζίδης, *ό.π.*, σελ. 36-37.

³⁴ Βλάσης Αγτζίδης, *Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης: Συνέπειες για τον Ελληνισμό*, Ελλοπία σελ. 122-123.

πλήρως αυτονομημένος από την Ελλάδα και σε σύγκρουση με το ιδεολόγημα της «μητέρας-πατρίδας». Ο ελληνισμός αυτός συγκροτήθηκε σε ένα ιδιαίτερο ελληνικό κέντρο, απέκτησε εσωτερική ζωή και ενδιαφέρουσες δομές, υπήρξε το καταφύγιο και το αποκούμπι των κυνηγημένων αριστερών από την «αστική Ελλάδα», συνομίλησε ισότιμα με το σοβιετικό περιβάλλον, υλοποίησε τις πλέον προχωρημένες ιδέες του ελληνικού δημοτικισμού. Τη σοβιετική κυριαρχία επί των πολυάνθρωπων ελληνικών κοινοτήτων εξασφάλιζαν οι ελληνικές κομματικές οργανώσεις, οι οποίες με αυτόν τον τρόπο ασκούσαν την εξουσία και υλοποιούσαν και τις πιο τολμηρές πολιτιστικές μεταρρυθμίσεις, όπως η καθιέρωση της δημοτικής και του 20γράμματος αλφάβητου.

Οι Έλληνες του Πόντου, αφού μετακινήθηκαν στη Ρωσία, είχαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της επιβίωσης. Έτσι εργάστηκαν στα χωράφια για να βγάλουν το καθημερινό τους μεροκάματο και τα αναγκαία για την επιβίωσή τους. Αργότερα αποκτούν περιουσία και γη την οποία καλλιεργούν. Η οικονομική ανάπτυξη αυτή των Ελλήνων είχε επιπτώσεις στην οικονομία της Ρωσίας. Η οικονομική κατάσταση υπήρξε ένας βασικός παράγοντας για την αλλαγή των μεταρρυθμίσεων και του πολιτικού σκηνικού.

Με την κατάκτηση της εξουσίας από τα σοβιέτ το Νοέμβριο του 1917, η ηγεσία των μπολσεβίκων ακολουθεί φιλοτουρκική πολιτική, προσπαθώντας να προσεταιριστεί τις ισλαμικές μάζες της ρωσικής αυτοκρατορίας. Μια από τις πρώτες διακηρύξεις της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής που φέρει τις υπογραφές του Λένιν και του Στάλιν διατρανώνει ότι «Η Κωνσταντινούπολη πρέπει να μείνει στα χέρια των Οθωμανών». Το κλίμα επιδεινώνεται ακόμη περισσότερο μετά την ταπεινωτική - για τους Ρώσους - συνθήκη του Μπρεστ - Λιτόφσκ, με την οποία οι Σοβιετικοί αποχωρούν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και σύμφωνα με την οποία η Τουρκία παίρνει τα εδάφη του Κάρς, του Αρνταχάν και του Βατούμ. Ο Ρωσικός στρατός υποχρεώνεται να αποχωρήσει από τα εδάφη του ανατολικού Πόντου που είχε καταλάβει· η «προσωρινή κυβέρνηση της Τραπεζούντας» με την αποχώρηση των Ρώσων βρίσκεται σε πολύ δύσκολη θέση όσον αφορά στην υπεράσπιση του ελληνικού πληθυσμού. Οι νέοι της Τραπεζούντας οπλίζονται με τα όπλα που τους παραχωρεί το σοβιέτ της πόλης. Ο χειρισμός των όπλων διδάσκεται από τους Έλληνες αξιωματικούς και στρατιώτες του ρωσικού στρατού. Η βασική προσπάθεια της προσωρινής Ελληνικής Κυβέρνησης είναι να πείσει τους Έλληνες του Πόντου να μην εγκαταλείψουν την πατρίδα τους ακολουθώντας το ρωσικό στρατό.

Οι πρώτες σημαντικές διώξεις στην ΕΣΣΔ κατά των Ελλήνων αρχίζουν την περίοδο της βίαιης κολεκτιβοποίησης. Οι διώξεις βασίζονται σε κριτήρια πολιτικά και ταξικά. Το πρώτο κύμα έρχεται μετά το 1918, κυρίως μετά την αντιμπολσεβίκικη επέμβαση των ελλαδικών στρατιωτικών τμημάτων του Βενιζέλου, και αποτελείται κυρίως από αστικό πληθυσμό. Το 1921-23 έρχεται στην Ελλάδα μέρος προσφύγων από τον Πόντο και από τον Καύκασο που είχαν καταφύγει στη Ρωσία. Το μεγάλο κύμα ωστόσο καταφτάνει το 1939 και αποτελείται κυρίως από οικογένειες που καταπιέστηκαν έντονα στις διώξεις του '37-'38 στην Νότια Ρωσία.

Το κλίμα αρχίζει να βαραίνει πάνω από τους Έλληνες. Στην απογραφή του 1937 καταγράφονται 268.889 άτομα. Οι διώξεις κατά των Ελλήνων του Πόντου πραγματοποιήθηκαν με εθνικά κριτήρια. Μεγάλες περιοχές με συμπαγή ελληνικό πληθυσμό εκκαθαρίστηκαν. Δεν εξαιρέθηκαν από τις διώξεις ούτε τα μέλη του κόμματος. Χιλιάδες Έλληνες εκτελέστηκαν με την κατηγορία του “εχθρού του λαού” ή εξορίστηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Σιβηρίας. Τα κύρια επιχειρήματα των κατηγορών ήταν ότι υποστήριζαν πολιτικά το “τροτσκιστικό-μπουχαρινικό κέντρο” και ότι συμμετείχαν σε μυστικές οργανώσεις, με στόχο “την ανατροπή της σοβιετικής εξουσίας και την εγκαθίδρυση ελληνικής δημοκρατίας στα νότια παράλια της Ρωσίας”. Οι ομολογίες αποσπάστηκαν με φρικτά βασανιστήρια.

Τον Αύγουστο του 1938, δίχως να έχει προηγηθεί δημόσια ανακοίνωση, κλείνουν όλα τα ελληνικά σχολεία, τα οποία ανέρχονταν σε 104. Η διδασκαλία αρχίζει να γίνεται κυρίως στη ρωσική γλώσσα, αλλά αρκετές φορές στη γλώσσα της Δημοκρατίας στην οποία εντάσσονται. Με τον ίδιο τρόπο, σταματά η έκδοση των ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών, ενώ κλείνουν και οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι, αφού όλα τα τυπογραφεία καταστράφηκαν καθώς κατέστρεφαν και τις εκκλησίες. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα κατέστρεφαν ότι ελληνικό στοιχείο υπήρχε.³⁵ Οι αρχές γυρίζουν από σπίτι σε σπίτι σε όλες τις ελληνικές κοινότητες και κατάσχουν τα πάντα, από διαβατήρια έως και γράμματα από την Ελλάδα. Η κύρια κατηγορία που είχε απαγγελθεί για τους Έλληνες που ζούσαν στην Ελληνική Περιοχή ήταν ότι οι κάτοικοί της ανήκαν σε παράνομες ελληνικές εθνικιστικές οργανώσεις, που είχαν στόχο τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και στη δημιουργία ελληνικής δημοκρατίας κυρίως στη νότια Ρωσία.

³⁵ Τσαλαχούρης Κώστας, *Ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης*, σελ.174

Στις καταδικαστικές αποφάσεις είναι συνηθισμένοι χαρακτηρισμοί όπως “Κοινωνικά επιβλαβές στοιχείο” ή “Κοινωνικά επικίνδυνο στοιχείο” ή “Αντεπαναστατική προπαγάνδα” ή “Αντισοσιαλιστική προπαγάνδα” ή “Προδοσία πατρίδας” ή “Αντεπαναστατική δράση” ή “Τρομοκρατική δράση” ή “Υποψία κατασκοπείας” κ.λπ. Με τον τελευταίο χαρακτηρισμό συλλαμβάνονται ακόμη και όσοι είχαν αλληλογραφία με το εξωτερικό, αιτίαση που χρησιμοποιείται για να δικαιολογήσει τη σύλληψη πολλών Ελλήνων. Άλλοι Έλληνες Πόντιοι κατηγορούνται για κατασκοπεία, ότι προσποιούνται τους κομμουνιστές με στόχο να δίνουν πληροφορίες στην Ελλάδα. Άλλοι κατηγορούνται ότι έβριζαν το Στάλιν ή ότι ήταν μέλη αντισοβιετικής οργάνωσης, που αποσκοπούσε στη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι Έλληνες που θεωρήθηκαν ότι ανήκαν στην ηγεσία της μειονότητας συλλαμβάνονται ξαφνικά, χωρίς να ενημερωθούν οι συγγενείς τους γι’ αυτό.

Από τον Δεκέμβριο του 1937 και όλο το έτος του 1938 είχαν αρχίσει οι εθνοκαθάρσεις των Ελλήνων, άνδρες από ηλικία 17 χρονών και πάνω δικάζονταν και στέλνονταν σε άγονα στρατόπεδα συγκέντρωσης στις περιοχές τις Σιβηρίας. Το 1942 με βάση το υπ’ αριθ. 1828 διάταγμα της Κρατικής Επιτροπής Άμυνας εξόρισαν όλους τους Έλληνες που έμεναν στις γύρω περιοχές του Κράσνονταρ και του Ροστόφ σε περιοχές τις Σιβηρίας. Στην συνέχεια οι εκτοπίσεις από τις ίδιες περιοχές έδωσαν συνέχεια σε εξορίσεις στην κεντρική Ασία και το Καζακστάν. Υπολογίζονται ότι μόνο από τις γύρω περιοχές του Κράσνονταρ εξορίστηκαν 33.565 Έλληνες.³⁶

Την περίοδο αυτή περίπου 20.000 Ελληνίδες με τα παιδιά τους δέχτηκαν πιέσεις από τις σοβιετικές αρχές να εγκαταλείψουν την ΕΣΣΔ. Η ελληνική κυβέρνηση, αλλάζοντας την πολιτική αποθάρρυνσης της μετανάστευσης που είχε ακολουθήσει ως το 1938, πρόσφερε κάθε δυνατή βοήθεια στους πρόσφυγες στην προσπάθειά τους αυτή. Επιπλέον η ελληνική πρεσβεία στη Μόσχα προσπάθησε να βοηθήσει τους Έλληνες που είχαν συλληφθεί, αλλά δίχως αποτέλεσμα.

³⁶ Φωτιάδης Κ., *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, σελ.130

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το χρονικό της περιπλάνησης - πολιτισμικά συμφραζόμενα

Τα ιστορικά γεγονότα που προαναφέρθηκαν φωτίζονται με διαφορετικό τρόπο όταν αναχθεί κανείς στις μαρτυρίες αυτών που τα βίωσαν. Μιλώντας με τα μέλη της οικογένειάς μου, σε μια σειρά από ελεύθερες συνεντεύξεις, προσπάθησα να συμπυκνώσω τα δεδομένα της εμπειρίας τους και να τα παρουσιάσω σε ένα συγκεντρωτικό αφήγημα.

Οι καταθέσεις αυτών των ανθρώπων απορρέουν από την ατομική μνήμη και αναμοχλεύουν την ιστορική αλήθεια. Οι πληροφορίες δεν προέκυψαν με αυστηρή αλληλουχία ερωτοαπαντήσεων, αλλά με την αυθόρμητη ροή του δικού τους λόγου. Ελεύθερα, μέσα στο πλαίσιο των δικών τους συναισθηματικών, ιδεολογικών ή άλλων ιεραρχήσεων, ανακαλούν στην μνήμη τους τα ιστορικά συμβάντα μιας συγκλονιστικής κοινωνικό-ιστορικής αλλαγής της οποίας έγιναν μάρτυρες. Είναι αυτονόητο ότι οι εξομολογήσεις αυτές συνοδεύονται από συγκινησιακή φόρτιση, και πως δεν είναι δυνατόν να μεταφερθεί εδώ η ατμόσφαιρα της κατάθεσής τους.

Τα δεδομένα που προκύπτουν από τις συνεντεύξεις αυτές αντιβάλλονται με σεβασμό στα επίσημα καταγεγραμμένα ιστορικά γεγονότα, τα οποία επιβεβαιώνονται μέσα από την προφορική εξιστόρηση όσων βίωσαν οι άνθρωποι που ενεπλάκησαν στην δίνη των γεγονότων. Στόχος δεν είναι φυσικά να επιβεβαιώσουμε ή να διαψεύσουμε τις επίσημες πηγές, αλλά να συνθέσουμε μια εναλλακτική αφήγηση για το παρελθόν. Μέσα από τις συνεντεύξεις έρχονται στο προσκήνιο οι απλοί και αφανείς άνθρωποι, ζωντανεύει η ιστορία και αυτομάτως διευρύνεται ο ορίζοντάς της, αφού αναδεικνύεται ο ανθρώπινος παράγοντας, η κοινότητα και ο ευρύτερος πολιτισμικός χώρος. Προσωπικά, μέσα από την διαδικασία των συνεντεύξεων, και ιδιαίτερα κατά την απομαγνητοφώνησή τους, συνειδητοποίησα την σημασία της κοινωνικής ιστορίας και τους μετασχηματισμούς της μέσα από τις μαρτυρίες. Οι ιστορίες της γιαγιάς μου, καθώς και των υπολοίπων συγγενών μου για τον ξεριζωμό, γεμάτες πόνο και πίκρα για αυτόν τον αέναο «νόστο», αντηχούν στα αυτιά μου ως «γνώση ιστορική», που περιμένει να αφομοιωθεί από την κοινή γνώμη υπογραμμίζοντας, με τρόπο αυθόρμητο, την αξιοπρέπεια των ξεριζωμένων μέσα στην συλλογική τους περιπέτεια.

Η αρχή των αφηγήσεων τοποθετείται το 1919-1922, μετά το πραξικόπημα των μπολσεβίκων. Ένας αριθμός Ελλήνων καταφέρνει τότε να φύγει για την Ελλάδα:

Θυμάμαι πως φεύγαμε υπό τον κλοιό των Τούρκων. Η οικογένεια μου έφυγε μαζί με χιλιάδες άλλες οικογένειες, πέρασαν από Γεωργία, Αρμενία, Βλαντικαυκάς και φτάσανε την περιοχή του Κουμπάν. Το 1921 εγκαταστάθηκαν στο χωριό Στανίτσα της περιοχής Κρίμσκ. Αυτή την πεινασμένη χρονιά, η μητέρα μου έκανε ψωμί από χόρτα και ο πατέρας μου έκοβε ξύλα στο δάσος. Αργότερα μεταφερθήκαμε στο Νοβαροσίκι, επειδή υπήρχε η δυνατότητα να φύγουμε με καράβι στην Ελλάδα. Μερικοί συγγενείς μας κατάφεραν και έφυγαν στην Ελλάδα. Επειδή εμείς δεν καταφέραμε να φύγουμε εγκατασταθήκαμε στο χωριό Αχτίρσκαγια. Εκεί δεν είχαμε ούτε σπίτι, ούτε γη, δουλεύαμε σε καλλιέργεια καπνού³⁷.

Η μαρτυρία της Όλγας Πετρίδη κάνει αναφορά σε αριθμό Ελλήνων που κατάφεραν να μεταβούν στην Ελλάδα κάπου το 1921. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως μεταφέρθηκαν στο Νοβαροσίκι, επειδή υπήρχε η δυνατότητα να φύγουν με καράβι στην Ελλάδα. Μερικοί συγγενείς τους κατάφεραν και έφυγαν στην Ελλάδα, οι ίδιοι δεν τα κατάφεραν μένοντας εκεί και ακολουθώντας την μοίρα τους.

Στα μέσα της δεκαετίας του '30, αρχίζουν οι διώξεις συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων, μεταξύ αυτών και των Ελλήνων. Οι διώξεις παίρνουν μορφή πογκρόμ κατά τα έτη 1937-1938. Η «ελληνική επιχείρηση», με την υπ' αριθμόν 50215 ντιρεκτίβα της NKVD, άρχισε στις 15 Δεκεμβρίου 1937. Τα πρώτα θύματα ήταν η ηγεσία της ελληνικής μειονότητας, επιφανή στελέχη ελληνικών συλλόγων, ιερείς, δάσκαλοι, συγγραφείς κ.λπ. Μεταξύ αυτών ήταν και πολλοί κομμουνιστές, αλλά αυτό δεν τους έσωσε. Αρκούσε ότι ήταν Έλληνες. Ο προπάππος μου Φώτης Πετρίδης, το 1930 είχε οργανώσει ένα ελληνικό χωριό ονομαζόμενο «Κόκκινο έθνος» και ήταν Πρόεδρος του από το 1934 μέχρι το 1941. Επειδή ήταν κομμουνιστής, δεν τον εξόρισαν όπως τον υπόλοιπο αντρικό πληθυσμό, ωστόσο το γεγονός ότι διετέλεσε Πρόεδρος του χωριού, τον καθιστούσε επιφανή Έλληνα. Έτσι εντάχθηκε στους υποψήφιους για εξορία, πράγμα που όντως υπέστη τελικά με το τρίτο κύμα διωγμών. Το 1949, μετά την εξορία του, έγραψε προς τον Στάλιν την εξής επιστολή:

Από το 1919 μέχρι το 1925 δούλευα σε διαφορές δουλειές και από το 1929 μέχρι το 1934 ήμουν αντιπρόεδρος του χωριού, και από το 1934 μέχρι το

³⁷ Απόδοση των λόγων της Όλγα Πετρίδη, κόρης του Φώτη και της Θεοδώρας Πετρίδη, γεννημένη το 1918 (περίοδο δράσης των Νεότουρκων) στο Καρς της σημερινής Τουρκίας.

1941 έγινα Πρόεδρος. Πάντα δούλευα τίμια και ποτέ δεν είχα ποινικό μητρώο. Στο πόλεμο δεν πήγα γιατί ήμουνα μεγάλος, αλλά συντηρούσα 3 οικογένειες. Γι' αυτό σας παρακαλώ θέλω να γυρίσω πίσω στο σπίτι μου. Παρακαλώ μην παραβλέψετε το αίτημά μου.

Το τρίτο κύμα διώξεων κατά των Ελλήνων, ήταν το 1942, κατά την προέλαση των Γερμανών. Χιλιάδες Έλληνες εκτοπίζονταν στα ανατολικά (Καζακστάν), γιατί θεωρήθηκαν «μελλοντικοί πιθανοί συνεργάτες των Γερμανών». Μετά την υποχώρηση των Γερμανών από τα σοβιετικά εδάφη (1944), άρχισαν νέες διώξεις κατά των Ελλήνων και των υπολοίπων μη σλαβικών εθνοτικών ομάδων, για «συνεργασία με τους κατακτητές». Έτσι, οι Έλληνες οδηγήθηκαν στις άνυδρες στέπες του Καζακστάν. Το 1949, μετά την ήττα των κομμουνιστών στην Ελλάδα, οι Έλληνες της ΕΣΣΔ θεωρήθηκαν συλληβδην «εν δυνάμει πράκτορες του εχθρού» και όσοι είχαν μείνει στις εστίες τους (στις περιοχές του Καυκάσου) από τις προηγούμενες διώξεις πήραν το δρόμο της εξορίας, κυρίως στο Καζακστάν. Η οικογένεια του προπάππου μου ήταν μια από αυτές τις οικογένειες. Χαρακτηριστικό είναι ένα απόσπασμα από την επιστολή που απευθύνει αυτή τη φορά στον Μολότοφ στις 21/6/1949:

Σας παρακαλώ να ελέγξτε την αίτηση μου για τον εξορισμό μου στο Καζακστάν. Θεωρώ πως αυτή η κίνηση δεν είναι σωστή. Διότι εγώ γεννήθηκα στο Κάρς του Πόντου και έφυγα από εκεί το 1918 γιατί μας κυνηγούσαν οι Τούρκοι, δεν ήθελα να είμαι δούλος τους. Υπηρέτησα 8 χρόνια στην Βασιλικό στρατό της Ρωσίας. Και γι' αυτό θεωρώ πως η εξορία μου ήταν παράλογη και χωρίς αιτία. Γι' αυτό σας παρακαλώ θέλω να γυρίσω πίσω στο σπίτι μου. Παρακαλώ μην παραβλέψετε το αίτημά μου.

Το γράμμα είναι ενδεικτικό της απόγνωσης που ένιωσαν οι εκτοπισμένοι. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το γράμμα στέλνεται ως απέλπιδα προσπάθεια για επαναπατρισμό, αφού είχαν ήδη αρχίσει να οργανώνουν τη ζωή τους στην εξορία. Αυτό όμως δεν απάλυνε το αίσθημα αδικίας για τη βίαιη απομάκρυνσή τους άνευ λόγου και αιτίας.

Στις συνεντεύξεις που πραγματοποίησα συμμετείχαν πολλοί πρωταγωνιστές των γεγονότων αυτών. Είναι άνθρωποι απλοϊκοί, που ανακαλούν την Ιστορία μέσα από σπαράγματα μνήμης που είναι φορτισμένα, γεμάτα αισθήματα που δίνουν μια

διαφορετική οπτική στα γεγονότα. Ιδιαίτερη αναφορά θα κάνω στην μαρτυρία της Παρθένας Τεληγιαννίδου, γεννημένης στο Κριμσκ της Ρωσίας το 1927 :

Εγώ γεννήθηκα το 1927, από τον Πόντο ήρθανε οι γονείς μου. Στο Κριμσκ μπορώ να πω πως μπορεί να ζούσαμε φτωχά αλλά ζούσαμε καλά. Με τους ντόπιους δεν είχαμε κανένα απολύτως πρόβλημα, ήμασταν φίλοι, είχαμε πολύ καλές σχέσεις. Το 1942, εγώ ήμουν 15 χρονών, τότε μας είχαν εξορίσει. Δεν γνωρίζαμε ότι επρόκειτο να μας εξορίσουν. Η κουμπάρα της αδελφής μου της Ελένης η οποία δούλευε στο δημαρχείο μας είχε ενημερώσει ότι θα μας εξορίσουν. Θυμάμαι ότι ήταν άνοιξη γιατί τα κρεμμύδια στην αυλή ήταν πολύ μεγάλα. Είχαμε προετοιμαστεί να έχουμε μαζί μας φαγητό. Είχαμε σφάζει ένα γουρούνι και ό,τι άλλο μπορούσαμε να πάρουμε. Φεύγοντας είχαμε αφήσει τα σκεπάσματα, τις εικόνες και άλλα αγαπημένα αντικείμενα που δεν μπορούσαμε να πάρουμε. Στον δρόμο της εξορίας δεν ήμασταν όλη η οικογένεια μαζί. Στο τρένο ήμουν εγώ, ο αδερφός μου ο Ιωσήφ, η γυναίκα του η Σοφία Σιδηροπούλου, η αδερφή μου η Ελένη και οι γονείς μας. Η μητέρα μου τότε είχε πάθει φυματίωση, την είχε κολλήσει ο μεγαλύτερος μου αδερφός, ο Αβραάμ. Εκείνη την εποχή δεν την γιάτρευαν και η καημένη ταλαιπωριόταν πολύ στο τρένο. Στο βαγόνι μέσα μας είχανε στοιβάξει όλους σαν τις αγελάδες.

Τα «σήματα» της φύσης, τα κρεμμύδια, προσδιορίζουν το χρόνο του διωγμού, την αφετηρία μια περιπέτειας για την οποία η αφήγηση είναι συγχρόνως αιχμηρή και νεφελώδης. Η μαρτυρία της επιβεβαιώνει την «εν μία νυκτί» μεταφορά των Ποντίων από τον τόπο τους, την έκπληξη για την απροειδοποίητη απόφαση, την δραματική ανεπίσημη ενημέρωση μέσα από την γνωστή που δούλευε στο δημαρχείο. Οι σκηνές της «άρων άρον» προετοιμασίας στο σπίτι και των άθλιων συνθηκών στα τρένα προσθέτουν ένα προσωπικό τόνο στο κουβάρι των ιστορικών γεγονότων.

Συνήθως, μέσα σε τέτοιες συνθήκες, οι μαρτυρίες των ανθρώπων δεν αποδίδονται με ιστορικούς όρους. Επικεντρώνονται στο προσωπικό τους δράμα, σε έντονα συγκινησιακές στιγμές. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο κράμα συγκίνησης, προσωπικής σκοπιάς και ιστορικής αλήθειας. Τέτοια είναι και η αφήγηση που αποτελεί μέρος της συνέντευξης που μου παραχώρησε η γιαγιά μου, Σοφία Σιδηροπούλου, ετών 93, και που περιγράφει παραστατικά συνθήκες στρατοπέδου συγκέντρωσης, που έχουν εξαχνώσει και το παραμικρό στοιχείο ανθρώπινης αξιοπρέπειας:

Όταν έγινε ο διωγμός στον Πόντο είχαν πνίξει πολλούς στην θάλασσα, ο πατέρας μου πήρε την αδερφή του και περάσανε απέναντι στη Ρωσία με καράβι. Οι γονείς μου δουλεύανε στα καπνά, σε χωράφια. Υπήρχε πολλή φτώχεια, όλα τα λεφτά πήγαιναν στο φαγητό. Ο πατέρας μου ερχόμενος από τον Πόντο είχε φέρει μαζί του χρυσά κουτάλια και ποτήρια, όλα πουλήθηκαν προκειμένου να μπορέσουμε να επιβιώσουμε. Ένα χρόνο αργότερα, το '41, ξεκίνησαν οι διώξεις. Πρώτα έδωξαν τους γονείς μου και τρεις μέρες αργότερα μας ειδοποίησε η κουμπάρα της αδερφής του άντρα μου Ιωσήφ ότι θα έρθουνε να μας διώξουν. Μας έδωσαν 24 ώρες για να μαζέψουμε τα πράγματά μας. Τι μπορείς να μαζέψεις σε 24 ώρες; Όλο το βράδυ τα σεντόνια τα κάναμε κουβάρια με πράγματα. Φτιάξαμε φρυγανιές για το δρόμο, ότι είχαμε στο μπαζέ, σκόρδα, πατάτες, τα πήραμε. Είχαμε γουρούνια, αρνιά και αγελάδες, όλα τα είχαμε. Προλάβαμε και σφάζαμε ένα αρνί για το δρόμο. Τα υπόλοιπα έτσι έμειναν. Ήρθανε να μας πάρουνε με ένα αμάξι, δεν ξέραμε καν το λόγο γιατί μας έδιωχναν, δεν ξέραμε πού πηγαίναμε. Όλο το σπίτι το σφράγισαν, όλα τα παράθυρα απ' έξω τα κάρφωσαν με ξύλα και φύγαμε. Εγώ ήμουνα έγκυος, με την κοιλιά στο στόμα. Μας ανέβασαν στο τρένο και κάναμε 3 μέρες να φτάσουμε στο τελικό μας προορισμό. Εκεί όμως ήταν πεδίο μάχης, βομβάρδιζαν τα πάντα, το τρένο επέστρεφε. Πηγαينوερχόμασταν ένα μήνα έτσι. Όταν το τρένο σταματούσε, η μητέρα του Ιωσήφ με την αδερφή του την Ελένη άναβαν φωτιά για να μαγειρέψουν κάτι πρόχειρο, προλαβαίνανε δεν το προλαβαίνανε...

Η ποντιακή ιστορία περιλαμβάνει έναν ατέλειωτο κατάλογο μαρτυριών απλών ανθρώπων. Μία τραγωδία χωρίς προηγούμενο, που επιτελέστηκε με βαρβαρότητα επάνω σε άνδρες, γυναίκες, νέους, γέροντες και μικρά παιδιά. Χιλιάδες αθώων ανθρώπων, από χωριά και πόλεις, διέκοψαν απότομα τον ομφάλιο λώρο με την πατρίδα τους. Οι προφορικές τους μαρτυρίες αποτελούν τμήμα της συλλογικής μνήμης. Οι αφηγήσεις τους, οι κοινές βάσεις τους και τα συλλογικά τους χαρακτηριστικά δίνουν το στίγμα του βίου και της κουλτούρας τους. Αποτυπώνουν με ιδιαίτερο τρόπο αθέατες όψεις της κοινωνικής ζωής ή αγνοημένες πλευρές της, αποκαθιστώντας την χαμένη αξιοπρέπεια. Φωτίζουν πτυχές της κοινωνικής πραγματικότητας και αναδεικνύουν την πολυπλοκότητά της μέσα από διαφορετικές εκδοχές των γεγονότων. Στις προφορικές μαρτυρίες των πρωταγωνιστών «καταγράφεται» η δική τους εκδοχή για την ιστορία.

Το αιώνιο δίλημμα όλων των ερευνητών της συλλογικής μνήμης ήταν και παραμένει η αντικειμενική αξιολόγηση της ιστορικής μαρτυρίας και πηγής βάσει της οποίας προβαίνουμε στη σύνθεση των γεγονότων και τη συγγραφή του έργου της εργασίας. Όμως, η μνήμη η οποία απορρέει από τις παραπάνω μαρτυρίες αποτελεί το μυστικό για την προσέγγιση της υποκειμενικότητας και των πολιτισμικών ταυτοτήτων και μέσω της μελέτης της ατομικής μνήμης και των υποκειμενικών αποδόσεων των γεγονότων οδηγούμαστε στη συλλογική ταυτότητα.

Οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, και που αφορούν τα γένη Σιδηροπούλου-Τεληγιαννίδη και Πετρίδη-Δημητρίου (που δεν βίωσαν τις ίδιες καταστάσεις και δεν είχαν τις ίδιες εμπειρίες), αναδεικνύουν μια σειρά από αξίες που χαρακτηρίζουν την κουλτούρα αυτών των ανθρώπων.

Οι οικογένειες Τεληγιαννίδου και Σιδηροπούλου εργάζονταν σκληρά στην καλλιέργεια του καπνού, που ήταν η κύρια απασχόλησή τους. Ήταν φιλόπονοι και μερακλήδες, προσηλωμένοι στην οικογενειακή τους συνοχή: η δουλειά τους επέτρεπε να είναι όλοι μαζί και να παραμένουν διαρκώς ενωμένοι. Αυτό συντηρήθηκε και στη συνθήκη του διωγμού, αφού φρόντισαν να μετακινείται όλη η οικογένεια μαζί. Μετά τον πρώτο διωγμό, που τους οδήγησε από τον Πόντο στην Ρωσία, είχαν εγκατασταθεί όλοι στο χωριό Μολδαβάνκα. Ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και κάθε Κυριακή πήγαιναν στην εκκλησία, μιάμιση ώρα μακριά από το χωριό. Μια μεγάλη οικογένεια η οποία δούλευε ομαδικά στα χωράφια. Η αξία της οικογένειας ήταν πολύ μεγάλη για όλους. Αντίθετα, η συστηματική εκπαίδευση δεν φαίνεται να ήταν στις προτεραιότητές τους. Η Σοφία Σιδηροπούλου αφηγείται ότι η ίδια πήγε μόνο στην πρώτη τάξη του σχολείου, αφού αυτό ήταν σε απόσταση δυο ωρών. Λέει μάλιστα ότι μια φορά κόντεψαν να την σκοτώσουν στο γυρισμό, οπότε ο πατέρας της δεν την άφησε να ξαναπάει. Η Παρθένα Τεληγιαννίδου αφηγείται επίσης ότι δεν πήγε ποτέ στο σχολείο και ότι δούλευε από μικρή. Η εργασία ήταν και για τις δυο οικογένειες υπέρτατη αξία, αφού τους εξασφάλιζε το φαγητό τους. Με τους ντόπιους Ρώσους της περιοχής είχαν πάρα πολύ καλές σχέσεις, μάλιστα πολύ σύντομα άρχισαν και οι μικτοί γάμοι. Στην Μολδοβάνκα η ζωή κυλούσε ομαλά: *μπορεί να ζούσαμε φτωχά αλλά ζούσαμε καλά*, είναι τα λόγια της Παρθένας Τεληγιαννίδου. Ήταν ευχαριστημένοι με αυτά που μπορούσαν να κάνουν, με αυτά που τους έδινε ο τόπος και οι ανθρώπινες σχέσεις, και δεν ζητούσαν πολλά. Τα μικρά και καθημερινά πράγματα τους χαροποιούσαν.

Με τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο τα πράγματα άλλαξαν ραγδαία. Από το 1937 άρχισε σταδιακά η εθνοκάθαρση, με συστηματική εξορία του αντρικού πληθυσμού. Η

διάσπαση που προκύπτει για τις οικογένειες των Ποντίων είναι πλήγμα δυσβάσταχτο. Φεύγουν σε διαφορετικό χρόνο για διαφορετικά μέρη, ο πυρήνας της ζωής τους θρυμματίζεται. Η συνθήκη που τους επιβάλλεται όχι μόνο δεν είναι δική τους επιλογή, αλλά κλονίζει κυριολεκτικά τα θεμέλια των συλλογικών τους αξιών.

Η Σοφία Σιδηροπούλου και ο Ιωσήφ Τελληγιαννίδης εξορίζονται το 1941 μέσα σε κλίμα φόβου και αποξένωσης και με έντονη την αγωνία της επιβίωσης, για δεύτερη φορά στη ζωή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το σημαντικότερο απ' όλα γίνεται για αυτούς η πρώτη ύλη, δηλαδή το φαγητό. Η Σοφία, 8 μηνών έγκυος στο πρώτο της παιδί, πιστεύει ότι θα γεννήσει μέσα στο τρένο, στην ατελείωτη διαδικασία της μεταφοράς. Όταν τελικά εγκαθίστανται στο Κοκτσετά του Καζακστάν, το μαρτύριο της αποξένωσης γίνεται ο καθημερινός τους εφιάλτης. Αποκομμένοι από την συλλογική τους μήτρα, περνούν πολύ δύσκολα χρόνια μέσα σε κλιματικές συνθήκες πρωτόγνωρες γι' αυτούς, όπως χαρακτηριστικά αφηγείται η Παρθένα Τελληγιαννίδου:

Ήμασταν όλο και όλο δυο – τρεις ποντιακές οικογένειες. Είχε τόσο κρύο εκεί πέρα, που από την παγωνιά έπεφταν τα κοτόπουλα και πέθαιναν. Θα πεθαίναμε από την πείνα, η Σοφία είχε πρηστεί από την πείνα και εμείς με τον Ιωσήφ πηγαίναμε τα βράδια και κλέβαμε σιτάρι για να το αλέσουμε και να το κάνουμε ψωμί και διάφορα χόρτα για να κάνουμε πίτα.

Η επιβίωση είναι σχεδόν ο αποκλειστικός τους αγώνας. Φαίνεται όμως ότι ο φόβος τους κάνει ακόμα πιο δυνατούς, και προπαντός τους συσπειρώνει ακόμα περισσότερο γύρω από την οικογένειά τους.

Το γένος Πετρίδη ζει διαφορετικές συνθήκες μετακίνησης. Αφού απέτυχαν να φύγουν στην Ελλάδα, όπως είπαμε παραπάνω, εγκαταστάθηκαν όλοι μαζί στο ίδιο ρωσικό χωριό, που ονομαζόταν Αχτίρσκαγια. Δίχως να έχουν εκεί ούτε σπίτι, ούτε γη, άρχισαν να απασχολούνται σε καλλιέργεια καπνού. Ο Φώτης Πετρίδης ήταν εγγράμματος και αγωνίστηκε ώστε όλα τα κορίτσια του (Θεοδώρα, Όλγα, Φρόσω, Μαρία και Ελένη) να μορφωθούν. Ήταν μάλιστα πολύ αυστηρός με το θέμα αυτό και όλα τα κορίτσια φοίτησαν ανελλιπώς στο σχολείο.

Το 1949 η οικογένεια υποχρεώθηκε να μετακινηθεί στο Καζακστάν και εγκαταστάθηκε στην Ντζαμπούλ. Μέσα στην γενικότερη συγκυρία και εν συγκρίσει με άλλες οικογένειες, όπως αυτή των Σιδηροπούλου – Τελληγιαννίδη που αναφέραμε, η μεταχείριση αυτή θεωρήθηκε ευνοϊκή, και οφείλεται ασφαλώς στο ότι ο Φώτης Πετρίδης ήταν κουμουνιστής και πρόεδρος στο χωριό προέλευσής του. Η Ντζαμπούλ ήταν μια σχετικά μεγάλη πόλη, όπου η αποξένωση δεν ήταν τόσο έντονη και η

καθημερινότητα έβρισκε πιο εύκολη οργάνωση. Η μετακίνηση αυτή βέβαια χώρισε την οικογένεια, αφού δυο από τις πέντε κόρες ήταν παντρεμένες με Ρώσους στρατιωτικούς, οι οποίοι συμμετείχαν στον πόλεμο, και έτσι έμειναν στην Ρωσία. Κατά τα άλλα, η οικογενειακή ενότητα ήταν και εδώ πολύ υψηλή αξία. Εκφράζονταν δε ιδιαίτερα στα γλέντια, που ήταν πολύ συχνά και πολύ σημαντικά, και στα οποία ο χορός και η μουσική ήταν αναπόσπαστο στοιχείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η μουσική των περιπλανώμενων

4.1 Εισαγωγή στην μουσική του Πόντου

Ο κάθε λαός έχει τις δικές του παραδόσεις και το μεγαλύτερο μέρος των παραδόσεων αυτών αφορά τη μουσική. Με τις ιστορικές εξελίξεις του κάθε λαού η μουσική και τα μουσικά όργανα περνούν από μια διαδικασία συνεχόμενης εξέλιξης.

Η ποντιακή μουσική βασίζεται σε δυο στοιχεία. Στη μουσική και στα όργανα που τη συνοδεύουν. Τα μουσικά όργανα του πόντου είναι η λύρα-κεμεντζές, το γαβάλ, το νταούλι, το τουλούμ-ζουρνά και ο κεμανές. Αργότερα σε κάποιες περιοχές εμφανίζεται το κλαρίνο και το βιολί. Στην περιοχή του Καύκασου εμφανίζεται το ακορντεόν με τον νταϊρέ.

Η μουσική του Πόντου χωρίζεται σε τρεις περιόδους: Η πρώτη περίοδος είναι η βυζαντινή, η οποία χρονολογείται περίπου από τον 10^ο αιώνα μ. Χ. έως και την άλωση της Τραπεζούντας από τους Τούρκους το 1461. Τα τραγούδια της εποχής αυτής χαρακτηρίζονται ως τα έπη των Ακριτών (Ακριτικά τραγούδια). Εν συνεχεία, έχουμε την μεταβυζαντινή περίοδο από τον 15^ο αιώνα έως τον 19^ο. Στην περίοδο αυτή έχουμε τραγούδια θρήνου για την εθνική συμφορά του ξεριζωμού. Τέλος, η τρίτη περίοδος χαρακτηρίζεται ως σύγχρονη. Μέσα σ' αυτήν τοποθετούνται όλα τα νεότερα τραγούδια που αναφέρονται στην κοινωνική ζωή και αποτελούν τη συνέχιση της ποντιακής μουσικής. Με τη μουσική τους εκφράζουν και υμνούν τον έρωτα, τις συμφορές, τις λύπες και τις ομορφιές του τόπου τους.

Μετά το μεγάλο διωγμό του 1919/1922 ο Ποντιακός πληθυσμός ξεριζώθηκε και διασκορπίστηκε σε Ελλάδα, Ρωσία, Γεωργία, Γερμανία και Αμερική. Στο σημείο αυτό ξεκινάει ένα καινούριο μουσικό κομμάτι για όλους τους συνταξιδιώτες κουβαλώντας στις πλάτες τους μια μεγάλη ιστορία και μια μουσική παρακαταθήκη. Το φαινόμενο της συνεχούς προσαρμογής των Ποντίων στις καινούριες συνθήκες ζωής από χώρα σε χώρα διαφέρουν. Η μουσική από γενιά σε γενιά δεν αλλάζει ριζικά, αλλά εξελίσσεται πάντα βασισμένη στις προσωπικές εμπειρίες, γνώσεις και καταβολές.

Στη συνέχεια με τα αρχεία που παρουσιάζονται θα διαπιστώσουμε πως οι Πόντιοι που έζησαν στην Ρωσία και αργότερα μετακινήθηκαν στο Καζακστάν εξέλιξαν

την ποντιακή μουσική με βάση την ζωή και τις εμπειρίες που έζησαν σε εκείνες τις περιοχές.

4.2 Η φάση της σιωπής

Όπως προαναφέρθηκε, η χρονική περίοδος μετά το 1941 βρίσκει τους πληροφοριοδότες μου εξόριστους στην περιοχή του Καζακστάν. Η οικογένεια Τεληγιαννίδου είναι η μια από τις δυο ποντιακές οικογένειες που μεταφέρονται στο χωριό Κοκσετά. Ήταν πολύ δύσκολα εκείνα τα χρόνια, χρόνια πείνας, περιθωρίου και αποξένωσης σε μια άγνωστη γη. Μουσικοί δεν υπήρχαν στην περιοχή, οι συναντήσεις με μουσική ήταν δραστηριότητα άγνωστη. Για πολύ καιρό λοιπόν δεν άκουγαν μουσική, και καθώς αυτή ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την μητρική τους γλώσσα, τα ρώσικα άρχισαν να πρωταγωνιστούν περισσότερο στο λεξιλόγιό τους.

Μετά το 1962, η οικογένεια Τεληγιαννίδου μετακινείται από την Κοκσετά στο Ντζαμπούλ, μια βιομηχανική πόλη που ζητούσε εργατικά χέρια και που συγκεντρώνει αυτή την εποχή σχεδόν όλους τους Πόντιους που είχαν εξοριστεί σε διαφορές μικρές επαρχίες του Καζακστάν. Όλη η οικογένεια δουλεύει πλέον σε εργοστάσια, η διαδικασία κοινωνικοποίησης τους αλλάζει και η μουσική τους αρχίζει να ανθίζει ξανά.

4.3 Τα χρόνια του Ντζαμπούλ

Η μουσική για τους Ποντίους του Καζακστάν υπήρξε βασικός πυλώνας της καθημερινότητάς τους καθώς και κεντρικό σημείο αναφοράς της έκφρασής τους. Το τραγούδι δεν ήταν απλώς βασικό μέσο επικοινωνίας, αλλά αποτέλεσε ένα είδος έμβιου οργανισμού, που τους συντρόφευε σε όλες τις ιστορικές μεταβολές της κοινωνίας τους, ακολουθώντας τις αντίστοιχες μορφοποιήσεις. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι η μουσική των Ποντίων του Καζακστάν, σε συνδυασμό με την παραδοσιακή δομή της οικογένειας, με τα ήθη και τα έθιμά, οριοθετούν κοινωνικά το ποντιακό στοιχείο του Καζακστάν³⁸. Τα τραγούδια γίνονται ένα ισχυρό εργαλείο ενδυνάμωσης της ποντιακής

³⁸ Μ. Βεργέτη, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα: Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Εκδοτικός οίκος αδερφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 277.

συνείδησης. Η μουσική δεν αποτελούσε αποκλειστικά ένα τρόπο διασκέδασης, αλλά και ένα τέχνασμα για την ενθύμηση των ιστορικών γεγονότων ή και των μύθων που δικαίωναν την πορεία τους στον χρόνο. Πρόκειται για ισχυρή κοινωνική δομή, που καθορίζει την συγκρότηση της εξόριστης ποντιακής κοινότητας σε συμβολικά πλαίσια. Ως μέρος της καθημερινότητας, λειτουργούν διακριτικά, μέσα από νοήματα απλά και περιγραφικές αναφορές, κατά βάθος όμως εκτείνονται πολύ πέρα από την εντύπωση που προκύπτει από την πρώτη ανάγνωσή τους. Ενσωματώνουν όλα τα βιώματα και τις εμπειρίες των ιστορικών γεγονότων του ξεριζωμού, αλλά δεν αποστρέφονται και τα σύμβολά της τοπικής κοινωνίας. Το αποτέλεσμα είναι η αβίαστη συλλογική έκφραση μιας μνήμης που δεν παύει να φέρνει στο προσκήνιο το παρελθόν, με τόση επιμονή, που μεταμορφώνει το παρόν.

Είναι κοινός τόπος ότι τα τραγούδια των Ποντιακών πληθυσμών του Καζακστάν συνετέλεσαν στην διαμόρφωση αλλά και στην μετέπειτα εξέλιξη των χαρακτηριστικών αυτών των κοινοτήτων. Παράλληλα, προέβαλαν τα δομικά τους στοιχεία καθώς και την συλλογική συνείδηση των μελών της κοινότητας αυτής στην ευρύτερη κοινωνία, στην οποία εντάσσονταν. Όταν οι Πόντιοι αρχίζουν να υφίστανται διωγμούς από την σταλινική κυβέρνηση, οι αγωνίες και τα παράπονά τους γίνονται στίχος, και δανείζονται την παραδοσιακή ποντιακή μουσική για να εκφραστούν. Η μήτρα της παράδοσης αυτής γίνεται καταφύγιο και σημείο αναφοράς.

4.4.a. Τα έθιμα

Οι αφηγήσεις των πληροφορητών μου σημαδεύονται έντονα από την αναφορά στα έθιμα εκείνα που συνείχαν την κοινότητα και που παρέμεναν ζωντανά σε πείσμα των χρόνων και έδιναν ρυθμό και χρώμα στην καθημερινή ζωή των Ποντίων που έζησαν στο Καζακστάν. Τα πιο χαρακτηριστικά είναι αυτά που σχετίζονται με τον γάμο. Η Ζωή Δημητρίου, αδερφή του πατέρα μου, διηγείται τις πιο χαρακτηριστικές στιγμές και τις μουσικές που την συνοδεύουν:

Το νυφοσκέπασμαν

Είναι το ντύσιμο της νύφης από τις φίλες της, που την χτενίζουν και την στολίζουν. Η γιαγιά και η μητέρα είναι παρούσες, για να συμβουλέψουν το κορίτσι, και να το αποχαιρετήσουν με ένα φωνητικό τραγούδι, χωρίς συνοδεία οργάνων. Το τραγούδι αυτό είναι κοινό ανάμεσα στους Ποντίους της Ρωσίας (όπου παίρνουν μέρος και οι ηλικιωμένες), του Κουμπάν και του Καζακστάν, συμβαίνει δε να λέγεται ακόμα και στις μέρες μας, αν και πιο σπάνια. Η εκδοχή που καταγράφεται εδώ προέρχεται από

πληροφορητή της περιοχής Κρίμσκ, στη Ρωσία, και ηχογραφήθηκε στις 19/1/2014. Οι στίχοι επαναλαμβάνονται δυο φορές ο καθένας:

*Της νύφης το φόρεμα, της νύφης το φουστάνι
Η νύφη μας η έμμορφη, μικρή και χαϊδεμένη
Τίμα το πεθερός, ασόν τον κύρησ καλίον
Κόρη τίμα την πεθεράς, ασί μάνας καλίον
Κόρη τίμα τ' αδέρφια, ασόν τε αδέρφια σου καλίον
Πατέρα έβγα σο μπαλκόν, για έβγα σο παραθύρι
Για πέει με η «η ώρα σου καλή» με τα γλυκά σου χείλη
Απ' το πατέρα ορφανή, από μητέρα ξένη
Από τ' αδέρφια μου είμαι ξεχωρισμένη
Παρακαλώ σε γαμπρέ να μη χτεπάς τη νύφεμ*

Σε αντίθεση με αυτούς που πέρασαν από την Σοβιετική Ένωση, οι πρόσφυγες που ήλθαν κατευθείαν στην Ελλάδα μετά τον Πόντο διατηρούν διαφορετική παράδοση στο συγκεκριμένο έθιμο, τραγουδώντας το *Νυφοσκεπάσμαν*, αν και σπάνια σήμερα:

Φορίστε' την, σκεπάστε' την, ατέν την περιστέραν Φορέστε την, σκεπάστε την, αυτήν την περιστέρα

*και καλοτονατέψτε' την και ας φωτάς ημέραν. Και καλό στολίστε την για να φωτιστεί η μέρα
Φορίστε' την, σκεπάστε' την, συγκόρτσια γειτονιάς Φορέστε την, σκεπάστε την κορίτσια της γειτονιάς
κι ατέν παργορέψτε' την, μη κλαίει από καρδιάς. Και να την παρηγορήσετε μην κλαίει από καρδιάς
Αφή κόρη τον κύρη σου και ποίσον άλλον κύρη, Άφησε, κόρη, τον κύρη σου και κάνε άλλον κύρη
αφή κόρη τη μάνα σου και ποίσον άλλεν μάνα, Άφησε, κόρη, τη μάνα σου και κάνε άλλη μάνα
Αφή κόρη τ' αδερφέ σου και ποίσον άλλ' αδέρφε. Άφησε, κόρη, τα αδέρφια σου και κάνε άλλα αδέρφια
τίμα κόρη τον πεθερό σ' να είσαι τιμημέντσα, Τίμα, κόρη, τον πεθερό σου, για να είσαι τιμημένη
Τίμα κόρη την πεθερά σ' να είσαι αγαπημέντσα, Τίμα, κόρη, την πεθερά σου για να είσαι αγαπημένη
τίμα κόρη τ' αντραδερφους να είσαι πενεμέντσα. Τίμα, κόρη, τα αντραδέρφια σου για να είσαι παινεμένη
Μάθα κόρη την αγρυπνίαν και την κακοπειρίαν Μάθε κόρη την αγρυπνία και τις δυσκολίες
αύριο θα πας σοι πεθερού σ' να είσαι μαθεμέντσα. Άβριο που θα πας στην πεθερά σου να είσαι μαθημένη*

Το νυφόπαρμαν

Μετά το νυφοστόλισμαν συνέχεια έχει το *νυφόπαρμαν* ή *νυφέπαρμαν*. Λαμβάνει χώρα την Κυριακή πριν την εκκλησία και στο σπίτι της νύφης αλλά και στο σπίτι του γαμπρού. Με το νυφόπαρμαν, ο ήχος της λύρας κυριαρχεί και το γλέντι ξεκινά.

Από το σπίτι του γαμπρού ξεκινά η πομπή: Ο γαμπρός μαζί με τον κουμπάρο, τους στενούς συγγενείς και τους καλεσμένους κατευθύνονται στο σπίτι της νύφης. Μαζί τους έχουν το νυφικό, το πέπλο και τα παπούτσια της, τα οποία είναι δώρο του γαμπρού. Ο κουμπάρος προσφέρει μια ψημένη κότα ή πληρώνει κάποιο ποσό για να

«αγοράσει» τη νύφη. Μετά την «αγορά», ο κουμπάρος φορά στην νύφη τα παπούτσια, η οποία έτοιμη πλέον εγκαταλείπει το πατρικό της.

Όπως είναι κοινό σε όλες τις παραδοσιακές γαμήλιες τελετουργίες, ο αποχωρισμός της κόρης από τη μάνα γίνεται συνήθως με μοιρολόγι. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η λύρα συνοδεύει σπαρακτικά το *Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα*. Το τραγούδι αυτό, είναι κοινό στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου, απουσιάζει ωστόσο παντελώς από τις συνήθειες των πληροφορητών μου, που ζούσαν στην Ρωσία. Στις φωτογραφίες 2 και 3 (παράρτημα) που παραθέτω παρακάτω, βλέπουμε το έθιμο από το γάμο της Ελπίδας και του Γεωργίου Δημητρίου το 1986 στη Ντζαμπούλ του Καζακστάν. Τα όργανα που συμμετέχουν, η λύρα, το ντέφι και το ακορντεόν είναι στο κέντρο και όλοι χορεύουν συνοδεύοντας το νέο ζευγάρι στην εκκλησία. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το ακορντεόν στις ποντιακές παραδόσεις συναντάται μόνο στη περιοχή της Ρωσίας, όπως και το ντέφι. Ο χορός που χορεύεται πάντα στο νυφόπαρμαν είναι το *τας*³⁹.

Το θήμιγμαν

Ένα ακόμα έθιμο που μνημονεύει η οικογένεια Δημητρίου από τα χρόνια της Ρωσίας είναι το *Θήμιγμαν ή Θήμισμα ή θήμιμα ή Εφτά ζευγάρια και το τεκ*. Η ονομασία αλλάζει ανά περιοχή. Το έθιμο αυτό, με τελετουργικό χαρακτήρα, είναι από τα σπουδαιότερα έθιμα του γάμου σε όλη την ευρύτερη περιοχή του Πόντου και παραμένει ζωντανό μέχρι σήμερα. Το κεντρικό θέμα και ο σκοπός του είναι η ευλογία και το παίνεμα των νεόνυμφων οι οποίοι επιδίδονται στον πρώτο τους χορό, που ανοίγει το γλέντι. Με επικεφαλής τους νεόνυμφους, ο χορός αυτός ενώνει στον ίδιο κύκλο εφτά ζευγάρια μονοστέφανα, δηλαδή ανδρόγυνα που έχουν παντρευτεί μόνο μια φορά, και έναν επιπλέον χορευτή, ο οποίος πρέπει να είναι άγαμος (το τεκ = μόνος), εξου και η ονομασία *Εφτά ζευγάρια και το τεκ*. Συνήθως ο τελευταίος αυτός είναι ο κουμπάρος ή κάποιος φίλος του γαμπρού. Ο αριθμός εφτά ανακαλεί ένα χριστιανικό σύμβολο, που παραπέμπει στις εφτά μέρες της δημιουργίας του κόσμου, της οποίας ενσάρκωση αποτελεί η καινούργια οικογένεια. Γι' αυτό και τα ζευγάρια κρατάνε από μια αναμμένη λαμπάδα. Το τεκ, ο επιπλέον χορευτής, σηματοδοτεί την αυξημένη ευαισθησία στις

³⁹ Το *τας* είναι ποντιακός χορός. Πρβλ. ένα χαρακτηριστικό σχετικό βίντεο που κυκλοφορεί στο διαδίκτυο: <https://www.youtube.com/watch?v=fKHjdIm4RME>

προλήψεις που χαρακτηρίζει τον Πόντο. Ενσαρκώνει συμβολικά την άμυνα στη βασκανία και σε κάθε κακό απ' το οποίο πρέπει να προστατευτεί το νέο ζευγάρι.

Στη μέση του χορού μπαίνουν τα όργανα, και φυσικά ο λυράρης, παίζοντας και τραγουδώντας. Το έθιμο θέλει δίπλα του να στέκεται και ο παπάς, ευλογώντας τα ζευγάρια με το θυμιατό. Στην Ρωσία η παρουσία του ήταν σπάνια, αφού οι παπάδες εκεί ήταν Ρώσοι, ενώ και στην Ελλάδα σιγά σιγά εγκαταλείφθηκε. Το τραγούδι που συνοδεύει το δίσημο αυτό χορό δεν είναι ίδιο σ' όλες τις περιοχές, αλλά περιλαμβάνει πάντα συμβουλές και υποδείξεις, ευχές και παινήματα προς τη νύφη, με δις επαναλαμβανόμενα δίστιχα:

Εφτά ζευγάρια και το τεκ τον ποπάν παιρν' και λώνε

Έρθεν η ώρα να θυμίσει και ν' αποκαμάρωνε

Εφτά ζευγάρια και το τεκ όλ' πα μονόν στεφάνι

Εγούρευα 'νε το χορόν τριγύρω στον ποπάν

Εφτά ζευγάρια και το τεκ κρατούνε τα λαμπάδας

Η νύφε εσέβεν σο χορόν με τη παρανυφάδας

Ο παπάς με το θυμιατόν ευλογείς' τα ζευγάρια

Και σο χορόν ο λυριτζής γλυκέ α σην τοζάρε

Να ζει η νύφε και ο γαμπρός, κουμπάρος και κουμπάρα

Να ζουν και όλοι οι καλεσμέν οσήμερον παι χαράν

Τίμα νύφε τον άντρα σου, ασ' όλους καλλίων

*Και ν' αμπελωνσ' και να κλαδώνσ' και να γομώνσ' τον
κόσμον*

Εφτά ζευγάρια και το τεκ, τον παπά παίρνουν και λώνε

Έρθε η ώρα να θυμισέ και να αφαιρέσουν το νυφικό πέπλο

Εφτά ζευγάρια και το τεκ, όλα μονοστέφανα ζευγάρια

Ετοίμασαν τον χορό τριγύρω στον παπά

Εφτά ζευγάρια και το τεκ κρατάνε τις λαμπάδες

Η νύφη μπήκε στον χορό με τις παράνυφες

Ο παπάς με τον θυμιατό ευλογεί τα ζευγάρια

και στο χορό ο λυριτζής γλυκά παίζει με το δοζάρι

Να ζει η νύφη και γαμπρός, ο κουμπάρος και η κουμπάρα

Να ζούνε και όλοι οι καλεσμένοι στην σημερινή χαρά

Νύφη τίμα τον άντρα σου, απ' όλους καλύτερα

*Και να αμπελώνεις και να απλώνεις κλαδιά και να γεμίζει
τον κόσμο*

4.4.β. Η μουσική

Ο ήχος που συνόδευε την πορεία της οικογένειας Δημητρίου βρίσκεται αποτυπωμένος σε μια κασέτα, η οποία και παρουσιάζεται παρακάτω. Ερχόμενοι από το Ντζαμπούλ του Καζακστάν, έφεραν μαζί με την οικοσκευή τους και τις μουσικές που άκουγαν με τους φίλους τους. Την δεκαετία του '80, τα τραγούδια και τα ηχητικά αποσπάσματα της εποχής αντιγράφονται με τον τρόπο αυτό, δημιουργώντας πρωτότυπα συμπιλήματα διαφορετικών ηχογραφήσεων. Η κασέτα της οικογένειας Δημητρίου, με την τυχαία της αυτή συγκρότηση, που όμως έγινε ένα είδος οικογενειακής μουσικής ανθολογίας και ο ηχητικός της σύνδεσμος με το παρελθόν της στο Ντζαμπούλ, αποκαλύπτει μια διαφορετική όψη της ποντιακής μουσικής κουλτούρας. Συνδυάζει ποντιακά όργανα, τυπικά και μη (λύρα, ντέφι, ακορντεόν) με τραγούδια σε ποντιακή και ρώσικη διάλεκτο. Δίνει δε μια παραστατική εντύπωση του ύφους και των χρωμάτων του υβριδικού «ρωσοποντιακού» ρεπερτορίου.

Οι μουσικοί που βρίσκονται πίσω από το ηχητικό αυτό τεκμήριο είναι η οικογένεια Γεωργιάδη. Πιο γνωστή και ως «Κιόλιαλη», η οικογένεια αυτή έχει την δική της ιστορία, που ξεκινάει από την Κιόλια της επαρχίας του Καρς. Η περιοχή αυτή κατοικήθηκε από ελληνικούς πληθυσμούς της Αργυρούπολης και της Τραπεζούντας του Πόντου στα τέλη του 19ου αιώνα. Μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877, χιλιάδες Έλληνες του νοτιοανατολικού, κυρίως, Πόντου, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους αναζητώντας ασφαλείς τόπους μετεγκατάστασης. Με την προσάρτηση της επαρχίας του Καρς στη ρώσικη επικράτεια, οι παραπάνω πληθυσμοί μεταβαίνουν εκεί. Το γεγονός ότι οι Έλληνες του Πόντου και οι Ρώσοι ήταν ομόδοξοι, καθώς και το ότι στην περιοχή του Καρς, που είχε εκκενωθεί από τους μουσουλμάνους κατοίκους της, υπήρχαν άφθονα εδάφη για καλλιέργεια, ήταν ευεργετικοί παράγοντες για την εγκατάστασή τους.

Στην Κιόλια στις αρχές του 20ου αιώνα, ο Δημήτρης Γεωργιάδης είναι αρχηγός μια παραδοσιακής, πατριαρχικής, ποντιακής οικογένειας μαζί με την σύζυγό του Βαρβάρα και τα παιδιά τους, την Αλεξάνδρα, τον Νικόλα, τον Γιωρίκα και τον Πανίκα. Το 1918, με την πτώση της τσαρικής Ρωσίας, η επαρχία του Καρς παραχωρείται στην Τουρκία. Ο Δημήτρης και η οικογένειά του αναγκάζονται να φύγουν από τη γη τους και να εγκατασταθούν στην περιοχή του Κράσνονταρ, βόρεια του Καυκάσου. Εκεί, στο χωριό Ρεσέντικοβ, προσπαθούν να φτιάξουν εκ νέου την ζωή τους, έχοντας σαν κληρονομιά το παρωνύμιο «Κιόλιαλης», που παραπέμπει στην γενέτειρα και δηλώνει την καταγωγή τους. Όταν ο Δημήτρης Γεωργιάδης απεβίωσε σε ηλικία 55 χρόνων, η σύζυγός του Βαρβάρα με τους δύο μικρότερους γιους, Γιωρίκα και Πανίκα, μετοικεί ανατολικότερα, στο Πιτιγκόρσκ της επαρχίας Σταυρούπολης. Η κόρη του Αλεξάνδρα με την οικογένεια της επιλέγει την Ελλάδα. Ο μεγαλύτερος γιος, Νικόλας, παραμένει στο Ρεσέντικοβ, όπου παντρεύεται την Πίστη Καρκαζίδου και αποκτά πέντε παιδιά, τον Δημήτρη, την Νάντια, την Λίζα, τον Φίλιππο και τον Θόδωρο. Ο πρωτότοκος γιος τους, Δημήτρης Γεωργιάδης ή Κιόλιαλης, θα γίνει ο μουσικός που θα γλεντήσει και θα παρηγορήσει τους Ρωσοπόντιους σε μια εποχή ραγδαίων εξελίξεων.

Ο Δημήτρης άρχισε την ενασχόλησή του με την ποντιακή λύρα σε ηλικία 18 ετών. Το 1948 παντρεύεται την Αγάπη Χατζίδου. Το καλοκαίρι του 1949, με τις σταλινικές διώξεις των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής του Καυκάσου, η οικογένεια Γεωργιάδη, όπως και η πλειονότητα των Ποντίων, εκτοπίζεται βίαια προς την κεντρική Ασία και εγκαθίσταται στην περιοχή Αράλσκ, κοντά στην λίμνη Αράλη, μια άγονη περιοχή με ακραίες θερμοκρασίες χειμώνα – καλοκαίρι. Εκεί το ζευγάρι

αποκτά δυο γιους, τον Νικόλα και τον Γιωρίκα. Το 1954, λόγω των ανυπόφορων συνθηκών της περιοχής, η οικογένεια μετακινείται νοτιοανατολικά και εγκαθίσταται στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν, πόλη πιο εύξεινη σε σχέση με το Αράλσκ και με πολύ καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Στο Ντζαμπούλ ο Δημήτρης αποκτά άλλον έναν γιό, τον Γιάννη, καθώς και μία κόρη, την Λίζα.

Οι σταλινικές διώξεις έχουν φέρει στην περιοχή ένα μεγάλο αριθμό Ελλήνων, για τους οποίους σύντομα ο Δημήτρης με τον κεμεντζέ του γίνεται πρόσωπο αναφοράς. Μαζί με τον φίλο του Σάββα Τριανταφυλλίδη (ντέφι και τραγούδι) παίζουν σε γάμους, βαπτίσεις και σε κάθε είδους γλέντι, σχεδόν κάθε σαββατοκύριακο. Η φήμη τους εξαπλώνεται και εκτός των ορίων του Ντζαμπούλ και τους οδηγεί να δραστηριοποιηθούν σε πολλές περιοχές της τότε Σοβιετικής Ένωσης. Επί 28 χρόνια παίζουν μαζί, και το όνομα «Κιόλιαλης» είναι πλέον γνωστό μεταξύ των Ποντίων για το ιδιαίτερο στυλ της μουσικής του, την πρωτοτυπία και τη δημιουργικότητα που είχε στο παίξιμό του.

Τα πατήματα του πατέρα τους ακολουθούν το 1977 οι δυο γιοι του Δημήτρη Γεωργιάδη, ο Γιάννης και ο Νίκος. Ο Γιάννης καταπιάνεται με τη λύρα, ο Νίκος με το ντέφι και το τραγούδι και από τον αμέσως επόμενο χρόνο (1978) αυτονομούνται και ξεκινάνε την δική τους διαδρομή στο ποντιακό τραγούδι. Ορισμένες φορές παίζουν και με τον πατέρα τους, σε γλέντια και «παρακάθια»⁴⁰ της ευρύτερης περιοχής του Ντζαμπούλ. Τον Ιανουάριο του 1981 τα αδέρφια Γεωργιάδη εμφανίζονται στον κρατικό τηλεοπτικό σταθμό Αλμα-Ατά, γεγονός που εκτινάσσει τη δημοφιλία τους στους κύκλους των Ποντίων της Σοβιετικής Ένωσης. Για πολλά χρόνια, δεν υπάρχει Σαββατοκύριακο που να μην παίζουν σε κάποιο γλέντι. Κατά καιρούς μάλιστα συνεργάζονται και με άλλους Πόντιους μουσικούς, όπως ο Γιώργος Καλτουρμίδης και ο Δημήτρης Καραγιαννίδης. Από τις πιο χαρακτηριστικές στιγμές της μουσικής τους καριέρας είναι οι εκδηλώσεις της εργατικής πρωτομαγιάς. Στις 2 Μαΐου κάθε χρόνο συγκεντρώνονται όλες οι εθνότητες της περιοχής και στήνουν χορούς από την ανατολή μέχρι την δύση του ηλίου. Τον χορό των Ποντίων συνοδεύουν με την λύρα και το τραγούδι τους ο Γιάννης και ο Νίκος, όπως άλλωστε έκανε κάποια χρόνια πριν και ο πατέρας τους Δημήτρης με τον φίλο του Σάββα.

Το 1985 οι οικογένειες του Νίκου και του Γιάννη, όπως και οι γονείς τους, μετακομίζουν εκ νέου στην περιοχή της Σταυρούπολης του βόρειου Καυκάσου, στην

⁴⁰ Παρακάθιν ή παρακάθ' = η βραδινή συγκέντρωση σε σπίτι συγγενών και φίλων, νυχτέρι, βεγγέρα.

πόλη Μινεράλνιε Βόντι. Τα χρόνια που ακολουθούν βρίσκουν τους μουσικούς να δραστηριοποιούνται σε διάφορες πόλεις του Καυκάσου (Κράσονταρ, Άντλερ, Σότσι κ.ά.) αλλά και στα μέρη του Καζακστάν που άφησαν πίσω τους (Ντζαμπούλ, Άλμα-ατά). Την διετία 1990-1991 η οικογένεια Γεωργιάδη σταδιακά μετακομίζει στην Ελλάδα και εγκαθίσταται στην Αθήνα, όπου τον Μάρτιο του 1992 πεθαίνει ο Δημήτρης Γεωργιάδης. Από το καλοκαίρι του 1993 ο Νίκος και ο Γιάννης δραστηριοποιούνται και πάλι σε ιδιωτικά γλέντια και εκδηλώσεις ποντιακών συλλόγων. Είναι πάντα γνωστοί ως Κιόλαλη και η συλλογική μνήμη της πορείας τους ως την Ελλάδα αποτυπώνεται συμβολικά τόσο στο όνομα, όσο και στην τέχνη τους.

Στις δυο πλευρές της κασέτας που είναι η μουσική υπόκρουση της ζωής της οικογένειας Δημητρίου εγγράφονται ανθολογημένα σπαράγματα της μνήμης αυτής. Οι ήχοι και οι στίχοι που θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε πιο κάτω είναι η πιο παραστατική συμπύκνωση πολύτιμων πραγματολογικών στοιχείων της ποντιακής οδύσσειας, αλλά προπαντός ένα ανεκτίμητο αρχείο αισθημάτων. Εδώ το ατομικό και το συλλογικό, το ιστορικά προσδιορισμένο και το πανανθρώπινο συναντώνται σε ένα συγκινητικό αμάλγαμα. Η φύση του δεν είναι ομοιογενής, η ποιότητα δεν είναι η καλύτερη, τα ειδολογικά χαρακτηριστικά δεν συνάδουν με την τυπολογία της ποντιακής παράδοσης όπως αυτή περιγράφεται στα εγχειρίδια. Υπάρχει όμως μέσα στην κασέτα αυτή ένα αυτούσιο κομμάτι αληθινής, ζωντανής, βιωμένης εμπειρίας. Τόσο οι μουσικοί όσο και το κοινό τους δεν είναι διερμηνείς αυτής της εμπειρίας, είναι οι πρωταγωνιστές της. Αυτό είναι που καθιστά την μαρτυρία τους τόσο σημαντική, ώστε να αξίζει τον κόπο να την εξετάσουμε από πιο κοντά.

Τα περιεχόμενα της κασέτας έχουν ως εξής:

Πλευρά Α΄

1. *Φεύγω στον Καύκασο*

Χορός Τας

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, νταϊρέ, Γιώργος Καλτουρμίδης ακορντεόν

2. *Πώς ζήσαμε εμείς στη Ρωσία*

Χορός Ομάλ

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, ντέφι

3. *Ανάθεμά σε*

Χορός Ομάλ

Δημήτρης Γεωργιάδης τραγούδι, λύρα

Πλευρά Β΄

4. Παλικάρια ασόν Πόντο

Χορός Τικ

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, ντέφι

5. Καυκάς

Χορός Ομάλ

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, ντέφι

6. Ο γερόν και η γρέα

Χορός τικ

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, ντέφι

7. Ερθανε ας στην Ρουσίαν

Γιάννης Γεωργιάδης λύρα, Νίκος Γεωργιάδης τραγούδι, ντέφι

Θα προσπαθήσουμε στην συνέχεια να αναλύσουμε το περιεχόμενο και το ύφος των τραγουδιών αυτών και να τα συνδέσουμε με την ιστορική αφήγηση η οποία παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες. Οι στίχοι των τραγουδιών έχουν μεταφραστεί από την ρωσική και ποντιακή διάλεκτο στην νεοελληνική.

1. Φεύγω στον Καύκασο

Уезжаю я ребята скоро на Кавказ

Может быть не суждено мне увидеть Вас

Но Джамбул никогда не забуду я Помню

я что здесь остались все мои друзья

Но Джамбул никогда не забуду я

Μετακομίζω σε λίγο φίλοι μου στον Καύκασο⁴¹

Μπορεί να μην μου είναι δυνατόν να σας ξαναδώ

Μα το Ντζαμπούλ εγώ δεν θα το ξεχάσω ποτέ

Θα θυμάμαι ότι εκεί έμειναν όλοι οι φίλοι μου

Μα το Ντζαμπούλ δεν θα το ξεχάσω ποτέ

Ведь в Джамбуле прошла молодость моя

Буду ездить в Джамбул я каждый год

От Джамбула друзья с Минеральные вод

Билет стоит всего пятьдесят рублей

Есть возможность у меня навещать друзей

Σ' αυτό το Ντζαμπούλ πέρασα όλα τα νιάτα μου

Θα πηγαίνω στο Ντζαμπούλ κάθε χρόνο

Απ' το Ντζαμπούλ φίλοι μου μέχρι τα Μινεράλνιε Βόντι⁴²

Το εισιτήριο κοστίζει μόνο 50 ρούβλια

Μπορώ να δώσω χαρά στους φίλους μου

Приезжайте в Пятигорск радикулит лечить

Покажу я Вам источник, будем воду пить

У нас полезная водичка надо её пить

Ελάτε στο Πετιργκόρσκ να γιατρέψετε τ' αρθρικά σας

Να σας δείξω την πηγή, να πιούμε από εκεί νερά

Το νερό μας είναι καλό, πρέπει να το πίνουμε

⁴¹ Η μετάφραση, χωρίς λογοτεχνικές αξιώσεις, έγινε για τις ανάγκες της παρούσας πτυχιακής από τον κ. Δημητρίου Γεώργιο και Δημητρίου Ελπίδα

⁴² Минеральные вод, που σημαίνει «Μεταλλικά Νερά»

Да и не выгодно мне будет водкой Вас поить
Водка очень дорогая, воду надо пить
Не выгодно мне будет водкой Вас поить

Приезжайте ко мне в гости мне помогать
Дом поможете построить, кирпичи таскать
И чтоб этот дом не вышел очень дорогой
Буду Вас поить ребята, свежую водой!

Вы построите мне дом, а я в нем буду жить
Потихонечку в чулочек денежку ложить
А Вас в сырую времянку положу я спать
И по два рубля за койку с носа буду драть.

Вы конечно поняли, что это я шутил
Я ведь чертову времянку нахрен завалил
Для друзей не пожалею, жизнь свою отдам.
Ну а дом я поднатужусь и построю сам.

Мы весёлые ребята любим кайфовать,
И до утра свои песни всюду распевать.
Мы в Мин воды уезжаем, мы и там споём
На уши Кавказ поставим с Иваном вдвоём

Мы с хорошими друзьями всегда водку пьём,
Девочек мы тоже любим, для чего живём
Времени у нас не будет даже умирать
И на Кавказе мы тоже будем кайфовать!

Ребята, конца не будет, песня про Кавказ.
Эту песню допою Вам я в следующий раз,
А теперь прошу немного в бокал мой налить
Что то горло пересохло, надо промочить.
А теперь прошу по немного в бокалы налить
Думаю настало время глотки промочить!

Δεν με συμφέρει να σας ποτίζω με βότκα.
Η βότκα είναι πολύ ακριβή νερό πρέπει να πίνουμε
Δεν με συμφέρει να σας ποτίζω με βότκα.

Ελάτε να με επισκεφτείτε και να με βοηθήσετε
Να με βοηθήσετε το σπίτι να χτίσω, τα τούβλα να κουβαλήσω
Και για να μην μου βγει το σπίτι πολύ ακριβό
θα σας ποτίζω παιδιά μου με φρέσκο νερό.

Εσείς θα μου χτίσετε το σπίτι και εγώ σ' αυτό θα μείνω
Και σιγά σιγά θα μαζέψω χρήματα
Εσάς σε καλυβόσπιτο θα σας κοιμίσω
και από 2 ρούβλια το κρεβάτι θα σας νοικιάσω.

Φυσικά καταλαβαίνετε ότι αστειεύομαι
Εγώ αυτήν την καταραμένη την καλύβα θα την γκρεμίσω
Για τους φίλους μου δεν θα λυπηθώ και τη ζωή μου να δώσω
Και το σπίτι μου μόνος θα το χτίσω και ας ζοριστώ.

Είμαστε χαρούμενα και μας αρέσει να γλεντάμε
Και τα τραγούδια μέχρι το πρωί παντού θα τραγουδάμε
Στα Ανθρακούχα νερά μετακομίζουμε, κι εκεί θα τραγουδάμε
Θα ξεσηκώσουμε όλο τον Καύκασο, παρέα με τον Γιάννη.

Εμείς με τους καλούς μας φίλους πάντα βότκα πίνουμε
Και τα κορίτσια τ' αγαπάμε, αλλιώς γιατί να ζούμε;
Χρόνο δεν μας μένει ούτε για να πεθάνουμε
Και στον Καύκασο αν πάμε ακόμα θα γλεντάμε.

Παιδιά, αυτό το τραγούδι δεν έχει τέλος
Αυτό το τραγούδι θα το τελειώσουμε μια άλλη φορά
Και τώρα σας παρακαλώ, γεμίστε το ποτήρι μου
Στέγνωσε ο λαιμός μου, και πρέπει να ξεδιψάσω
Και τώρα θα σας παρακαλούσα γεμίστε όλοι τα ποτήρια σας
Νομίζω μας έμεινε λίγος χρόνος για να ξεδιψάσουμε με βότκα.

Στο κομμάτι αυτό, η λύρα (κεμεντζές) παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο, ενώ το ακορντεόν την συνοδεύει με ακόρντα και απαντήσεις. Το ακορντεόν, όργανο ξένο για το τυπικό ποντιακό οργανολόγιο, δανείζεται στοιχεία από την υφολογία των ρώσικων λαϊκών μουσικών. Ομοίως, ο νταϊρές είναι το ρυθμικό όργανο που έπαιζαν οι Πόντιοι του Καζακστάν, όπου δεν συναντάμε το ποντιακό νταούλι.

Ο στίχος είναι αφηγηματικός, με νοσταλγικό ύφος. Πρόκειται ουσιαστικά για τραγούδι της ξενιτιάς, που εξιστορεί σε πρώτο πρόσωπο τις μετακινήσεις του πρωταγωνιστή. Ο τραγουδιστής αυτοβιογραφείται εδώ, με αφορμή την μετακόμιση της οικογένειάς του. Όντως, από το 1976 περίπου και μετά όσοι είχαν εξοριστεί με τις σταλινικές διώξεις στο Καζακστάν, γυρνούσαν πίσω στις περιοχές όπου έμεναν πριν τις διώξεις, ενώ πολλοί επέλεξαν να μετοικήσουν στην Ελλάδα.

Το τραγούδι ανοίγει με πρόσκληση στους φίλους να βοηθήσουν στη μετακόμιση στον Καύκασο. Ονομαστικά αναφέρεται στο Ντζαμπούλ, από το οποίο αναχωρεί: είναι η πόλη όπου μεγάλωσε, πήγε σχολείο και έζησε τα νεανικά του χρόνια, η πόλη στην οποία βρίσκονται όλοι οι φίλοι του. Ο τόπος που τον περιμένει ανακοινώνεται στη δεύτερη στροφή: είναι τα Μινεράλνιε Βόντι, η πόλη των Μεταλλικών Νερών, στην περιοχή της Σταυρούπολης του Βόρειου Καυκάσου. Μας αναφέρει ότι η τιμή του εισιτηρίου είναι 50 ρούβλια, δεν είναι τόσο μεγάλη ώστε να αναγκαστεί να κόψει τις γέφυρες που τον συνδέουν με το Ντζαμπούλ. Γιατί η καρδιά του πονάει για τον αποχωρισμό και με κάθε αφορμή αναφέρεται σε αυτά που θα μπορούσε να κάνει για να ευχαριστήσει τους φίλους του. Στην καινούρια του πόλη έχει αξιοθέατα, όπως το Πετεργκόρσκι, θέρετρο με βουνά και ιαματικές πηγές. Αυτό θα ήταν μια καλή αφορμή για τους φίλους του να τον επισκεφτούν, για να γιατρέψουν τα αρθρικά τους και να πιουν νερό από τις πηγές, που κοστίζει άλλωστε λιγότερο από μια βότκα. Πίσω από το χιούμορ βλέπει κανείς τον πόνο του αποχωρισμού, το τραγούδι αναδεικνύει τη χαρμολύπη της καινούριας εξόδου, που τουλάχιστον αυτή τη φορά είναι εθελούσια. Το χιούμορ εξελίσσεται σε πείραγμα, με αναφορά στο νέο σπίτι που θα χτιστεί με τη βοήθεια των φίλων, σε δήθεν εκμετάλλευση που μεθοδεύει σε βάρος τους, γρήγορα όμως απολογείται για το αστείο και διαβεβαιώνει ότι θα δώσει τα πάντα για τους φίλους του, ακόμα και την ίδια του τη ζωή.

Οι τρεις τελευταίες στροφές αναφέρεται για την αγάπη του Νίκου και του Γιάννη Γεωργιάδη για την μουσική και για την εμπιστοσύνη στην κοινή τους πορεία. «Παρέα με τον Γιάννη» είναι μερακλήδες, τους αρέσει να γλεντούν με βότκα και να εκφράζουν τα αισθήματά τους μέσα από τα τραγούδια. Το ίδιο τους το τραγούδι, που αυτοσχεδιάζουν, το αποδεικνύει. Ας γεμίσουν λοιπόν όλα τα ποτήρια, αφού μένει η ζωή να γράψει τη συνέχεια αυτού του τραγουδιού, που δεν έχει τέλος.

2. Πώς ζήσαμε εμείς στη Ρωσία

Ворошу я прошлые годы чуть с ума я не схожу
как прожили мы в россии я сейчас вам расскажу
пел я брацы в Казахстане и в Минводах я пою
расскажу я вам всю правду слова Кёпяли даю

При вожде нашем великом жили мы то тут то там
Покатали нас бесплатно то сибирь то в казахстан
грек чеченец турок немец
скажет так и стар и мал

По путевкам комсомола ушли на лесоповал
в воровских в комендатуре пришлось отмечаться нам
хлеб ржаной с водой соленой и с песочком пополам
при Никите кукурузу сеяли сверх всяких норм
вместо хлеба наши греки стали кушать комбикорм
настало всемя застоя Врежнев ленька у руля
дед был добрый пожил долго и довел нас до нуля

затеяли перестройку сюрпризов целый букет
теперь по старому маршруту в тайне платим за билет
демократию мы строим общество широких прав
просим мясо не дадут нам пойти разберись кто прав

масла нету мыла нету деньги некуда девать
зато в доваль рекитерам их придется отдавать
жгут стреляют убивают сорвался с цепи народ
на заводах за бутылку купить можно пулемет
нпризадумались тут греки стали выходы искать
ольшивики за границу к счастью стали отпускать

попросились мы в афины уголочек райский сад
нас обласкали ободрали и пинка дали под зад
на таможене нам сказали вам и так большая часть
мыло свое здесь оставьте там в афинах мыло есть
хорошо хоть отпускают мы с достоинством уйдем
не в сибирь едем в афины мыло какнибудь найдем

Αναπολώντας τα παλιά χρόνια κόντευα να τρελαθώ
Το πώς ζήσαμε στη Ρωσία, τώρα αμέσως θα σας πω
Τραγουδάγα φίλοι μου στο Καζακστάν και στο Μινβόντι
Θα σας πω όλη την αλήθεια, στο λόγο των Κιόλιαλη

Πριν την μεγάλη εξουσία ζούσαμε μια εδώ και κει
Μας έστελναν μια στην Σιβηρία μια στο Καζακστάν
Έλληνες, Τσετσένους, Τούρκους και Γερμανούς
Υπήρχαν και γέροι και οι νέοι

Με το φύλλο πορείας του Κομσομόλκ⁴³ φεύγαμε για υλοτομία
Κάθε βράδυ πηγαίναμε για να δώσουμε το παρόν
Τρόγαμε μαύρο ψωμί, με αλατισμένο νερό και λίγη άμμο από πάνω
Με τον Νικίτα, φυτεύαμε καλαμπόκια χωρίς όριο
Αντί για ψωμί οι Έλληνες άρχισαν να τρώνε τροφή
Ήρθε η εποχή που το τιμόνι της χώρας ανέλαβε ο Μπρέζνιεφ
Ο παππούς ήταν καλός, έζησε χρόνια, φτάνοντας τη χώρα στο μηδέν

Ξεκίνησε η περεστρόικα και η έκπληξη μας ολόκληρο μπουκέτο
Μετά απ' όλα αυτά στα παλιά τρώει πληρώνουμε τριπλάσιο εισιτήριο
Δημοκρατία θέλουμε να χτίζουμε, να μεγαλώσουν τα δικαιώματά μας
Ζητάμε κρέας και δεν μας δίνουν, δεν θα βρούμε ποτέ το δίκιο μας

Ούτε λάδι ούτε σαπούνι δεν ξέρουμε πού να ξοδέψουμε τα λεφτά μας
Γι' αυτό έρχονταν πολλοί απατεώνες για να μας τα πάρουνε
Καίνε, σκοτώνουνε και πυροβολούν είναι άγριος ο λαός
Στο εργοστάσιο ένα μπουκάλι βότκα θα το αντάλλαζαν με πολυβόλο
Καθίσαμε και σκεφτήκαμε οι Πόντιοι, ψάχνοντας μια λύση
Φεύγοντας από τα σύνορα για μια καλύτερη τύχη

Ζητάμε στην Αθήνα μια γωνία για να μείνουμε
Μας χάδεψαν, μας έγδαραν και μας κλώτσησαν
Στο τελωνείο μας είπαν «μεγάλη σας τιμή που πάτε στην Αθήνα»
Το σαπούνι σας αφήστε το εδώ, η Αθήνα έχει σαπούνια
Πάλι καλά που μας άφησαν να φύγουμε
Δεν πάμε στην Σιβηρία, στην Αθήνα πάμε εκεί θα βρούμε σαπούνια.

Το τραγούδι εξιστορεί την ζωή των Ελλήνων της Σοβιετικής Ένωσης. Γίνεται μία σκωπτική αναφορά σε πολιτικά πρόσωπα σχεδόν σε κάθε στροφή, συνδυαστικά με

⁴³ Το Κομσομόλκ αποτελεί την Πανεωσιακή λενινιστική κομμουνιστική ένωση νεολαίας. Τους έστελναν φύλλα πορείας για να κάνουν διάφορες εργασίες

την εξιστόρηση των εκάστοτε συνθηκών διαβίωσης. Ο τραγουδιστής παίρνει το λόγο εξ ονόματος των Ποντίων του Καζακστάν, διαβεβαιώνοντας ότι «στο όνομα των Κιόλιαλη θα πει την αλήθεια».

Η πρώτη του αναφορά είναι στον Στάλιν και την εκκαθάριση των αντιφρονούντων την περίοδο 1936-1938, που είναι γεμάτη εξορίες, εκτελέσεις, φυλακίσεις, τάγματα εργασίας σε άγονες περιοχές. Οι μνήμες της οικογένειας Γεωργιάδη συναντούν τις μνήμες όλων εκείνων που βίωσαν την συνθήκη αυτή. Ειρωνικά σχολιάζει την «δωρεάν» μετακίνηση στη Σιβηρία και στο Καζακστάν, σε αποστάσεις τεράστιες και σε μέρη αφιλόξενα, που συχνά στοίχιζαν την ζωή των εκτοπισμένων, Ελλήνων, Τσετσένων, Τούρκων και Γερμανών. Η τρίτη στροφή του τραγουδιού κατονομάζει την κρατική κουμμουνιστική οργάνωση νέων, γνωστή ως Κομσομόλκ, η οποία φέρεται να μοιράζει φύλλα πορείας για υποχρεωτικές εργασίες, όπως η υλοτομία. Η τροφή τους είναι «ψωμί και αλατόνερο, πασπαλισμένο με λίγη άμμο», η καθημερινότητά τους βρομιά και υγρασία.

Το επόμενο σχόλιο του τραγουδιστή είναι για τον Νικήτα, που έφερε στα χωράφια τους καλαμπόκι. Φυσικά πρόκειται για τον Νικήτα Χρουστσόφ, πρωθυπουργό από τον Μάρτιο του 1958 έως το 1964, που επιχείρησε αποσταλινοποίηση και βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης των απλών πολιτών. Η πολιτική του συχνά ήταν αποτελεσματική, ειδικά στον αγροτικό τομέα. Αργότερα τον διαδέχεται ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ, τον οποίον ο τραγουδιστής χλευάζει λέγοντας πως έφερε την χώρα στο μηδέν.

Η περεστρόικα, η αναδόμηση και η ανασυγκρότηση που εισηγήθηκε ο Μιχαήλ Σεργκέγιεβιτς Γκορμπατσόφ, δέχεται επίσης σκληρή κριτική. Από το 1985 έως το 1991, οι προσπάθειες του Γκορμπατσόφ για μεταρρύθμιση βοήθησαν να έρθει το τέλος του ψυχρού πολέμου και να εδραιωθεί η υπεροχή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Έδωσαν νέες ελευθερίες στους πολίτες, όπως μεγαλύτερη ελευθερία λόγου και έκφρασης, όμως οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις δεν βελτίωσαν το βιοτικό επίπεδο. Αν και ο κόσμος είχε λεφτά, δεν μπορούσε να τα ξοδέψει διότι τα καταναλωτικά αγαθά εξαφανίζονται από τα δίκτυα διαμονής, από τα ράφια έλειπαν βασικά πράγματα. «Γι' αυτό έρχονταν πολλοί απατεώνες, σ' αυτούς θα πρέπει να τα δώσουμε»: άρχισε να αυξάνεται έντονα η εγκληματικότητα, συχνά οι πολίτες έπεφταν θύματα εκβιασμού. Έτσι πολλοί αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τη Σοβιετική Ένωση.

Για μια ακόμη φορά η φυγή ήταν η μοίρα που επιβλήθηκε στους Πόντιους. Οι περισσότεροι έφευγαν με προορισμό την Ελλάδα, ενώ πολλοί ήταν αυτοί που από το Καζακστάν γύρισαν στην Ρωσία, στα παλιά τους τα χωριά ή τις πόλεις.

3. Ανάθεμά σε

Αχ! Ανάθεμά σε νε κουτσι
Αρνέσα θαυμασέσα
Αφήσ' με το παλικάρ' πας κ' είσαι μοναχέσα
Αχ! Να ίλι εμέν τον άχαρον, άλλον και είδα αήκον
Και το κρεβατόπον εύκαιρον, το μαζιλάρ' θα δείγω
Αχ! Κάποτε τυραννίγουμε, κι ξέρω ντο θα δείγω
Στο κόσμο εν και θάνατος και μια θα ποθάνω
Ανάθεμιον την κάρδιαν εσέν τρανόν φωλιά
Επήγαν τα νεότητα και εδέβανε τα χρόνια
Αχ! Εγώ ντο έπαθα το τρανών το κακό είν'
Ατόρα να ήμουν εγώ, Ιορδάνη 20 χρονών

Αχ! Κάποτε τυραννίγουμε, εφτάγω παλαλά
Να ενουμένε εγώ είκοσι χρονών, κι η Λούμπα δεκαεπτά
Αχ! Κιολιάλι με λένεμεν, κιολιάλης εγώ είμαι
Τα κορτσόπα αγάπογατα με τα νυρόπα κι είμαι
Αχ! αν αποθάνω θάητε με, στα ψηλά τα ρασία
Ακούγω θάλασσας φωνή, και τη λύρας τη λαλία
Αχ! Τα νυρόπα πολλά αγαπώ, εγώ την ψύμι κι χάνω
Τα νυρόπα ασ' θάητε με εγώ κι εγώ και ας θα αποθάνω

Αχ! Ανάθεμά σε κορίτσι μου
Που με αρνήθηκες θαυμαστή μου
Αφήνεις εμένα το παλληκάρη και φεύγεις μόνη σου
Αχ! Να με λυπηθεί εμένα τον δυστυχή, άλλο δεν ξανάδα
Και το κρεβάτι μου το άδειο, το μαζιλάρη θα δώσω
Αχ! Κάποτε βασανιστήκαμε και δεν ξέρω τι να κάνω
Στον κόσμο είναι κι ο θάνατος και μια μέρα θα πεθάνω
Ανάθεμά την καρδιά μου που έχει για σένα μεγάλη φωλιά
Έφυγαν τα νιάτα και περάσανε τα χρόνια
Αχ! Εγώ τι έπαθα τι κακό μεγάλο
Τώρα να ήμουνα Ιορδάνη 20 χρονών

Αχ! Κάποτε βασανιστήκαμε, θα κάνω τρέλες
Να ήμουνα εγώ είκοσι και η Λιούμπα δεκαεπτά
Αχ! Κιολιάλη με λένε εμένα, και κιολιάλης εγώ είμαι
Τα κορίτσια τα αγαπώ και με τις νύφες είμαι
Αχ! Αν πεθάνω θάητε με στα ψηλά τα βουνά
Να ακούω τη φωνή της θάλασσας και τη λαλία της λύρας
Αχ! Τις νύφες πολύ τις αγαπώ, εγώ την ψυχή μου δεν χάνω
Οι νύφες να με θάητουνε και ας πεθάνω

Το τρίτο τραγούδι είναι ένα ομάλ σε ρυθμό 4/4, όπου τραγουδάει και παίζει λύρα ο Δημήτρης Γεωργιάδης. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς ηχογραφήθηκε το συγκεκριμένο τραγούδι. Όμως η ατμόσφαιρα της στιγμής αποτυπώνεται στους ήχους που το συνοδεύουν και που μας αφήνουν να μαντέψουμε ότι πρόκειται για κάποιο τραπέζι, για παρέα που βρίσκεται σε «μουχαμπέτι»⁴⁴. Ακούγονται καθαρά οι φωνές που ακολουθούν τον τραγουδιστή, όπως και ο χτύπος από τα παλαμάκια, που συγχρονίζονται με το πόδι του λυράρη που κρατάει τον ρυθμό. Πρόκειται για μια στιγμή οικειότητας, όπου το τραγούδι είναι αυθόρμητο και ανεπιτήδευτο, αφήνοντας ένα πολύ έντονο συναίσθημα αμεσότητας.

Ο στίχος του τραγουδιού είναι ερωτικός. Ο τραγουδιστής απευθύνεται στην αγαπημένη του γεμάτος καημό. Το επιφώνημα *Αχ!* εισάγει τα δίστιχα, εκφράζοντας νοσταλγία και στεναχώρια, καθώς ο αφηγητής αναπολεί τα παλιά χρόνια της νιότης και του έρωτα. Μέσα στην εξομολόγηση αυτή όμως κρύβεται και μια ακόμα πιο μεγάλη νοσταλγία για τον τόπο που μεγάλωσε, και όπου ζητάει να ταφεί, συνοδευόμενος από την φωνή της λύρας.

⁴⁴ Μουχαμπέτ = συζήτηση, Τσοπουρίδης Θωμάς, *Λεξικό ποντιακής διαλέκτου* σελ.241

4. Παλικάρια ασόν Πόντο

Τα ρασία της Σαμψούντας και στο Σαραβάν⁴⁵
Στη Σεβάστια, στην Πάφρα και στο Εριβάν⁴⁶
Παλικάρια ασόν Πόντο, το ντουσμάνον⁴⁷ κρούν
Είναι ολίγα αμα μάναν, τι πολλούς νικούν
Παλικάρια ασόν Πόντο, το ντουσμάνον κρουν
Ορκισμένα είναι μάνα μ'ατοι θα νικούν
Το Χαραλαμπίδη έχνεν αρχηγόν
Και τον Κοντορακονίδη τον σταυραετό
Τον αετό τον Τσαουσιδή, τον Παντέλ' αγά
Τον Ανθόπουλον τον βάσον, τον Αντών πασσάν
Καπετάνιος δοξασμένος και παλικαράς
Με παιδιά έναν και έναν ο Κοτζαναστάς
Ους τη Χάρτζας⁴⁹ τα ρασία ατός κατηβέν
Το ντουσμάνον με μανία κρούει και διαβέν
Στα ρασία ξημερώνταν και κοιμούντανε
Τον ντουσμάν κιτσαλεύνεν κι δεν φοφούντανε
Για τον Πόντο πολεμούνε, λιγούνταν ατοί
Τα κορμιά τους άφηναν απάνω στα ρασία

Στα βουνά της Σαμψούντας και στο Σαραβάν
Στην Σεβάστεια, στην Μπάφρα και στο Ερεβάν
Παλικάρια από τον Πόντο τον εχθρό χτυπούν
Είναι λίγα αμάν μάνα τους πολλούς νικούν
Παλικάρια από τον Πόντο τον εχθρό χτυπούν
Ορκισμένα είναι μάνα αυτοί θα νικήσουν
Τον Χαραλαμπίδη έχουν αρχηγό
Και τον Κοντορακονίδη τον σταυραετό
Τον αετό τον Τσαουσιδή τον Παντέλαγα
Τον Ανθόπουλο τα ον βάσον, τον Αντών πασά⁴⁸
Καπετάνιος δοξασμένος και παλικαράς
Με παιδιά έναν και έναν ο Κοτζαναστάς
Μέχρι της Χάρτζας τα βουνά αυτός κατεβαίνει
Τον εχθρό με μανία τον χτυπάει και διαβαίνει
Στα βουνά ξημερωνόντουσαν και κοιμόντουσαν
Τον εχθρό τον πολεμούνε και δεν τον φοβούνται
Για τον Πόντο πολεμούνε, στενοχωριούνται αυτοί
Τα κορμιά τους άφησαν πάνω στα βουνά

Το συγκεκριμένο τραγούδι, σε ποντική διάλεκτο με ρυθμό 5/4 τικ, είναι πολεμικό και αναφέρεται στις μάχες το Πόντου. Τα όργανα εδώ είναι λύρα και αρμόνιο, το οποίο συνοδεύει με ακόρντα και κρατάει τον ρυθμό.

Το ύφος του τραγουδιού είναι πιο αυστηρό σε σχέση με τα προηγούμενα τραγούδια. Ο στίχος απαριθμεί τα διάφορα μέρη και τα βουνά όπου έγιναν μάχες μεταξύ των Ποντίων και των Τούρκων. Αναφέρει τις πόλεις του Πόντου, το Σαραβάν, την Μπάφρα, την Σαμψούντα, μέχρι και το Ερεβάν της Αρμενίας. Στην συνέχεια μνημονεύει τους αρχηγούς των πολεμικών αγώνων. Ανάμεσά τους είναι ο τελευταίος Ακρίτας του Πόντου. Το κανονικό του όνομα ήταν Αναστάσιος Παπαδόπουλος. Ανήκε στις τάξεις των ανταρτών και πέρασε σαν θρύλος μέσα στην ιστορία ως Κοντζά-Αναστάς (Μέγας Αναστάσιος).

⁴⁵ Sarvan σημερινή ονομασία.

⁴⁶ Yerevan Αρμενίας.

⁴⁷ Dusman στα τούρκικα σημαίνει εχθρός.

⁴⁸ Ο Αντών πασάς ήταν οπλαρχηγός και με την ομάδα του κατόρθωσε να γίνει ο φόβος των Τούρκων καθώς υπερασπιζόταν τα ελληνικά χωριά. Πεθαίνει το 1917 και το έργο του συνεχίζει η γυναίκα του καπετάνισσα Πελαγία.

⁴⁹ Περιοχή του Πόντου.

5. Καυκάς

Να έξεραν εγ κόρη, και λες συ πού θα πας
Θ' αγοράζω σε μπιλέτο και παμ' σο Καυκάς
Έλα γιαβρούμ, η σεβντανάμ, θα σε πάρω γιανάμ, γιανάμ
Να σε πάρω γιανάμ, γιανάμ, έφαες την ψυμ.

Σ' αγοράζω σε μπιλίετο και έπαν σο Καυκάς
Εξεραμ εκείνα τα μέρια τώρα ρωτ' ημάς
Έλα γιαβρούμ, η σεβντανάμ, θα σε πάρω γιανάμ, γιανάμ
Να σε πάρω γιανάμ, γιανάμ, έφαες την ψυμ.

Πράσινα ψηλά ρασία είναι σο Καυκάς
Μαύρη θάλασσα παιδία περιμέν εμάς
Έλα γιαβρούμ, η σεβντανάμ, θα σε πάρω γιανάμ, γιανάμ
Να σε πάρω γιανάμ, γιανάμ, έφαες την ψυμ.

Αβούτον ερημήν η καρδιά τον αμόν λιθάρ
Ατορα θα βριγουμε απές σο Κράσονταρ
Έλα γιαβρούμ, η σεβντανάμ, θα σε πάρω γιανάμ, γιανάμ
Να σε πάρω γιανάμ, γιανάμ, έφαες την ψυμ.

Δυο ασην καθηστούντασ' αμόν ντο γίαρ
Ατωρα θα λούσκουμεν και ελάτε σο Κουμπάν
Έλα μια να σ' φιλόσε , τέρεν πως παρακαλώ σε
τέρεν πως παρακαλώ σε, έφαες την ψυμ.

Αν ήξερα εγώ κόρη και έλεγεσ πού θα πας
Θα αγοράζα εισιτήριο για να πάμε στον Καύκασο
Έλα γιαβρί μου, έρωτά μου, να σε πάρω κοντά μου
Να σε πάρω κοντά μου, μου έφαγεσ την ψυχή

Θα αγοράσω εισιτήριο για να πάμε στον Καύκασο
Ήξερα εκείνα τα μέρη, τώρα ρώτα εμάς
Έλα γιαβρί μου, έρωτά μου, να σε πάρω κοντά μου
Να σε πάρω κοντά μου, μου έφαγεσ την ψυχή

Πράσινα ψηλά βουνά είναι στον Καύκασο
Η Μαύρη θάλασσα παιδιά τώρα μας περιμένει
Έλα γιαβρί μου, έρωτά μου, να σε πάρω κοντά μου
Να σε πάρω κοντά μου, μου έφαγεσ την ψυχή

Αυτή η έρημη καρδιά είναι σαν το λιθαράκι
Τώρα θα βρισκόμαστε μέσα στο Κράσονταρ
Έλα γιαβρί μου, έρωτά μου, να σε πάρω κοντά μου
Να σε πάρω κοντά μου, μου έφαγεσ την ψυχή

Οι δυο μας θα καθόμαστε αντικριστά
Τώρα θα λουστούμε στο Κουμπάν
Έλα μια να σε φιλήσω, κοίτα πώς σε παρακαλάω
Κοίτα πώς σε παρακαλάω, έφαγεσ την ψυχή μου.

Σε ποντιακή διάλεκτο, αυτό το ερωτικό τραγούδι εκφράζει την νοσταλγία για τα μέρη που άφησαν οι Πόντιοι πίσω τους φεύγοντας από τον Καύκασο. Ο τραγουδιστής καλεί την αγαπημένη του να κάνουν ένα ταξίδι. Της αγοράζει εισιτήριο⁵⁰ με προορισμό τον Καύκασο, εννοώντας όλη την περιοχή που βρίσκεται πάνω από την Μαύρη Θάλασσα και που οι Πόντιοι θεωρούν δεύτερη πατρίδα τους. Σε αντίθεση με το Καζακστάν, που υπήρξε γι' αυτούς μέρος αφιλόξενο, η περιοχή του Καυκάσου ήταν μια πραγματική πατρίδα. Πιο πλούσια και φιλόξενη, αφού εκεί μεγάλωσε και έζησε η μεγαλύτερη γενιά Πόντιων μετά τον μεγάλο διωγμό από τον Πόντο. Αυτό άλλωστε δικαιολογεί το γεγονός ότι χιλιάδες Πόντιοι την επέλεξαν σαν χώρα επιστροφής αντί για την Ελλάδα, μόλις είχαν την ελευθερία να επιλέξουν. Μέχρι και σήμερα είναι

⁵⁰ Η λέξη «μπιλίετο» (билет = εισιτήριο) είναι δάνειο από τη ρωσική, πράγμα που δείχνει πόσο οι εκεί Πόντιοι είχαν ενσωματώσει την ρωσική γλώσσα στη διάλεκτό τους.

μεγάλος ο πληθυσμός τους στο Κράσνονταρ, Σότσι, Τοαπσέ, Γκελιντζίκ, Νοβαροσίσκ, όπου ζουν πάνω από 50.000 Πόντιοι.

Στα χρόνια του Καζακστάν, όσοι είχαν την οικονομική δυνατότητα ταξίδευαν συχνά για διακοπές στον Καύκασο. Ο τραγουδιστής τονίζει σχεδόν σε κάθε στροφή ότι εκείνα τα μέρη του είναι γνώριμα. Ονομαστικά αναφέρεται στο Κράσνονταρ, μια μεγαλούπολη που την διασχίζει ο ποταμός Κουμπάν. Θέλει να ξεναγήσει την κοπέλα του και να μοιραστεί μαζί της τη νοσταλγία του. Στο τέλος της κάθε στροφής, εκτός της τελευταίας, έχουμε επανάληψη του ίδιου δίστιχου. Σχεδόν σε κάθε στίχο γίνεται μια έκρηξη συναισθημάτων, όπου διαπλέκεται ο έρωτας για την κόρη και η αγάπη για τη χαμένη πατρίδα.

6. Έρθανε ας στην Ρουσίαν

Έρθανε ας στην Ρουσίαν εκατοντάδες παιδιά
Τραγουδούνε, παίζνε λύρα και κρούνε το ταούλι
Πολλοί έρθαν ασο Σόχουμ, καποιοί απ' το Ντζαμπούλ
Ορωτούν μας ποίος είστουν; και ερθέτεν από που;
Σην Ελλάδα λέμε έρθαμ στην πατριδάν του παππού

Στην Ρουσίαν είχα τέχνη χρυσοχόος και καλλιτέχνης
Ο Γιωρίκας οικοδόμος, ο Κωστίκας σουβλατζής
Ο Πανάγιωτης χειρούργος, ο Κιόλιαλης λυριτζής
Μόλις έρθαν στην Ελλάδα εχαστάν στην Λαϊκήν
για να πλέρωνε το νοίκι και να τρων ένα φαί

Έρθαν σο Μοναστηράκι μάνα κ' εγνωρίζ' παιδίν
Κάποιος έβαλεν σανίδα, και άλλος έδεσεν σκοινίν
Ετιζέψανε τα σκοινιά, τα παιδιά ση σειράν
Για να πιάν' εκείνον το μέρος που θα βγάλνε την παράν
Εστρωσάν τα εργαλεία, τα σεντόνια, τα χαλία
Τα χαβίαρα και τ' οψάρια και το ρώσικο το μελ'
Ας το λέμε μεταξύ μας αγοράζ' η ψη σ' ντο θέλ'

Έρθαν σούμωσαν οι γύφτοι λένε φεύγαν από δω
Ατό εν' δικό μας μέρος, εμείς θα πουλάμε εδώ
Σην Ελλάδαν εγεννέθαμ', εμείς είμας από δω
Εσείς να πάτε στην Ρουσίαν έτοιμο το φερμιπότ
Αρχινώσαν να τσαίζνε, να κουήζνε και υβρίζνε
Εθυμώσαν ο Γιωρίκας κρούει το γύφτον σο μυτίν
Ο Κωστίκας κρούει σ' όμματ' ξερίζνε του αλλουνού το ωτί
Η εμπορική δουλειά, άρχισε στραβά να πάει
Ο χειρούργος ετοιμάεται εγχείρισεις να εφτάει

Έρθαν απ' την Ρωσία εκατοντάδες παιδιά
Τραγουδούνε παίζουν λύρα και βαράνε το νταούλι
Πολλοί ήρθαν από το Σόχουμ και κάποιοι από την Ντζαμπούλ
Μας ρωτάνε ποιοι είμαστε και από πού ήρθαμε
Στην Ελλάδα εμείς ήρθαμε, στην πατρίδα του παππού

Στην Ρωσία είχα μια τέχνη, ήμουν χρυσοχόος και καλλιτέχνης
Ο Γιωρίκας ήταν οικοδόμος, και ο Κωστίκας σουβλατζής
Ο Παναγιώτης ήταν χειρούργος και ο Κιόλιαλης λυριτζής
Μόλις ήρθανε στην Ελλάδα πιάστηκαν στην Λαϊκή
Για να πληρώσουνε το ενοίκιο και για να φάνε ένα φαί

Έρθαν στο Μοναστηράκι, η μάνα δεν γνωρίζει παιδί
Κάποιος έβαλε την σανίδα και ο άλλος έδεσε σκοινί
Σφίξανε τα σκοινιά όλα τα παιδιά στην σειρά
Για να πιάσουν το μέρος όπου θα βγάλουνε λεφτά
Έστρωσαν όλα τα εργαλεία, τα σεντόνια και τα χαλία
Το χαβίари και τα ψάρια και το ρώσικο το μέλι
Ας το πούμε μεταξύ μας αγοράζει η ψυχή σου ότι θέλεις

Έρθαν οι γύφτοι και λένε να φύγουμε από δω
«Αυτό είναι δικό μας μέρος και εμείς θα πουλάμε εδώ»
Στην Ελλάδα γεννηθήκαμε εμείς είμαστε από εδώ
Εσείς να πάτε στην Ρωσία έτοιμο είναι το φερμιπότ
Άρχισαν να μαλώνουν, να φωνάζουν και να βρίζουν
Θύμωσε ο Γιωρίκας, και χτυπάει τον γύφτο στην μύτη
Ο Κωστίκας τον χτυπάει στο μάτι και του ξερίζωσε τα' αυτί
Η εμπορική δουλειά ξεκίνησε στραβά
Ο χειρούργος ετοιμάζεται εγχείριση να κάνει

Ερθεν η αστυνομία (δix) επιάσαν τα παιδιά
κουβαλούν τοι γεροντάδες, τοι γραιάδες, τοι νυφάδες,
Λεν τον Γιώργον θα πας μέσα, «εσύ ταυτότητα κι έχεις»
Μπέρδεψαν με τους Γύφτους, τοι άχαρους τοι Ρωμαιοίς
Αραϊκα η ιστορία γραμμένα με τραγωδίας
Ο Γιαννίκον παίζ' τη λύραν, ο Νικόλας τραγωδεί
Και έν' και κάποιος που ξερ' όλα και σημασιάν 'κι δει

Ήρθε η αστυνομία και έπιασαν τα παιδιά
Κουβάλησαν τους παππούδες, τις γιαγιάδες και τις νυφάδες
Λένε στον Γιώργο ότι θα πάει μέσα «εσύ ταυτότητα δεν έχεις»
Τους μπέρδεψαν με τους Γύφτους, τους δυστυχείς Ρωμιούς
Τέτοια είναι η ιστορία γραμμένη από τραγωδία
Ο Γιάννης παίζει την λύρα και Νικόλας τραγουδάει
Και είναι και κάποιος που τα ξέρει όλα και σημασία δεν δίνει

Στο συγκεκριμένο τραγούδι η λύρα συνοδεύεται από αρμόνιο, που υποστηρίζει τη μελωδία με ακόρντα και απαντήσεις.

Πρόκειται για ένα τραγούδι που γράφτηκε στην Ελλάδα. Η οικογένεια Γεωργιάδη είχε μετακομίσει σχετικά νωρίς σε σχέση με άλλες οικογένειες του Καζακστάν. Οι στίχοι του τραγουδιού είναι περιγραφικοί αποδίδοντας ζωντανές εικόνες πραγματικών γεγονότων. Μέσα από αυτά, ο αφηγητής προσπαθεί να εξιστορήσει όσα βίωσαν τον πρώτο καιρό που έφτασαν στην Ελλάδα οι Πόντιοι από την Ρωσία.

Η πρώτη στροφή μας συστήνει τους πρόσφυγες από διάφορες περιοχές, όπως το Σόχουμ και τη Ντζαμπούλ του Καζακστάν. Περιγράφει την υπόστασή τους την επαγγελματική, την αξιοπρέπεια που είχαν εκεί. Πολλοί είναι οι τεχνίτες και οι επιστήμονες που επαναπατριζόμενοι αναγκάστηκαν να δουλεύουν ως μικροπωλητές στις λαϊκές αγορές. Πράγματι, όταν άνοιξαν τα σύνορα και ξεκίνησε το ρεύμα προς την Ελλάδα, η Ρωσία δεν επέτρεπε την εξαγωγή μεγάλων ποσών συναλλάγματος. Καθώς δε σχεδόν όλοι, εκείνη την εποχή, είχαν πουλήσει τα σπίτια τους για να μπορέσουν να μετοικήσουν στην Ελλάδα, υποχρεώθηκαν να αγοράσουν εμπορεύματα: είδη προικός, ρώσικα βάζα, μέλι, χαβιάρι και άλλα πολλά προϊόντα τα οποία θα μπορούσαν να τα πουλήσουν στην λαϊκή αγορά και να ξεκινήσουν μια αξιοπρεπή ζωή. Οι περισσότεροι εργάζονται ακόμα στις λαϊκές αγορές. Μια από τις οικογένειες αυτές είναι και η δική μου.

Η συνέχεια του τραγουδιού είναι γεμάτη από το παράπονο των όσων υπέστησαν οι Πόντιοι από τις διακρίσεις και το ρατσισμό αυτών με τους οποίους μοιράζονταν τον επαγγελματικό τους χώρο. Ο αφηγητής τα βάζει με τους «Γύφτους» που, θεωρώντας τους απειλή, δημιούργησαν ανταγωνιστικό κλίμα, αμφισβητώντας την ελληνική τους ταυτότητα καθώς και το δικαίωμα παραμονής τους στην Ελλάδα. Σε συμβολικό επίπεδο, αυτή η αμφισβήτηση της ταυτότητας ανθρώπων που προέρχονται από μια μακρά πορεία στο περιθώριο ισχυρότερων εθνοπολιτισμικών ομάδων, είναι ιδιαίτερα σκληρή. Η γραφειοκρατία της Ελλάδας δεν διευκόλυνε την κατάσταση, αφού η έκδοση δελτίων ταυτότητας απαιτούσε αρκετό χρόνο κατά τον πρώτο καιρό της εγκατάστασής

τους. Ωστόσο στον Πόντο όσο και στη Σοβιετική Ένωση οι Έλληνες αποκαλούνται ακόμα «Ρωμιοί».

Τα τραγούδι καταλήγει με σατυρικό ύφος, καθώς στήνεται σκηνικό καυγά μεταξύ του Γύφτου και του Πόντιου, καβγάς που περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια, με απλό και φυσικό ύφος, με παραστατικές εικόνες.

7. Ο γερόν και η γραία

Ο γερόν και η γραία πορπατούν παρέα	Ο γέρος και η γραία περπατούν παρέα
Ερθανε σο τέλος της ζωής	Ήρθαν στο τέλος της ζωής
Ο γερόν ερούξεν, την γριά εκούξεν	Ο γερός έπεσε και την γριά φώναξε
Δωσ' με το σερόποσ' λελευόν την ψύμ	Δος μου το χέρι σου «να σε χαρώ ψυχή μου»
Κάθουν κ' αναπάουν κ' οροματάουν	Κάθονται και ξεκουράζονται και σκέφτονται
Ση ζωή ατού ντε πέρασαν,	Στη ζωή αυτήν τι πέρασαν
Τα χρόνια πως φτάνε και 'μείς εσπρίναμε,	Τα χρόνια πως περνάνε και εμείς ασπρίσαμε
εζάρωσαν και εγέρασαν	ζαρώσαμε και γεράσαμε
Αέτς εν ο κόσμος, κι είμε εμείς μόνον	Έτσι είναι ο κόσμος και εμείς οι δυο μόνο
Όσοι γεννούν, απόθανε	Όσοι γεννιούνται, πεθαίνουν
Μονό τα ρασία ατα έχνε ψύα	Μόνο τα βουνά, αυτά έχουν ψυχή
Χρόνια και ζαμάνια απόμενε	Χρόνια και ζαμάνια μένουν εκεί
Старик со старухой ходят ели-ели	Ο γέρος και η γραία περπατούν παρέα
Жизнь они свою всю прожили,	Την ζωή τους αυτοί πέρασαν μαζί
Старичок упал,старушку позвал	Ο γέρος έπεσε και την γριά φώναξε
Дай мне свою ручку,любимая	Δος μου το χέρι σου αγαπημένη
Сели Отдыхают бывое вспоминают	Κάθονται και ξεκουράζονται, και τα παλιά θυμούνται
Так вовсе прошла вся жизнь у нас	πώς πέρασαν τόσο γρήγορα τα χρόνια μας
Были молодыми,а теперь поседели	Ήμασταν νέοι και τώρα ασπρίσαμε
сгорбили,загнули, годы нас	ζαρώσαμε και γεράσαμε
Жизнь она такая,не одни с тобой мы	Έτσι είναι η ζωή, και εμείς μείναμε οι δύο
Кто пришёл на землю,все умрут	όποιος έρχεται στον κόσμο, πεθαίνει
Только вон те горы,ведь они бессмертные	Μόνο εκείνα τα βουνά είναι αθάνατα
долгие века они проживут.	Και θα μείνουν ζωντανά για πάντα
Μονό τα ρασία ατα έχνε ψύα	Μόνο τα βουνά, αυτά έχουν ψυχή
Χρόνια και ζαμάνια απόμενε	Χρόνια και ζαμάνια μένουν εκεί

Το τραγούδι *ο Γέρον και η Γραία* είναι χορός τικ σε ρυθμό 5/4. Τα όργανα που παίζουν εδώ είναι η λύρα και το αρμόνιο. Μέσα από την ηχογράφιση έχουμε την παρουσίαση του τραγουδιού σε δυο διαλέκτους. Οι πρώτες τρεις στροφές είναι σε ποντιακή και οι επόμενες τρεις σε ρωσική. Επί της ουσίας η ρωσική διάλεκτος μεταφράζει την ποντιακή, καθώς το νόημα και οι στίχοι είναι σχεδόν ίδιοι.

Πρόκειται για ένα τραγούδι που αναφέρεται στον κύκλο της ζωής του ανθρώπου, από την γέννηση μέχρι τα γεράματα. Οι πρωταγωνιστές του είναι ένα κλασικό ποντιακό ζευγάρι. Μέσα από τους στίχους φανερώνεται ο σεβασμός, η αγάπη παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν.

Το ύφος του τραγουδιού είναι κατά κύριο λόγο νοσταλγικό γιατί ο τραγουδιστής συνεχώς αναπολεί τη νεότητα με την σύζυγό του. Το ρεαλιστικό ύφος είναι έντονο εδώ καθώς υπάρχουν εικόνες από τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής. Με τις λέξεις «εσπρινανέ», «εζαρώσαν» φανερώνει τα γεράματα του ανθρώπου. Γίνεται αναφορά στον θάνατο, όχι όμως με αγωνία ή φόβο.

Συγκεντρωτικά σχόλια

Η κασέτα την οποία σχολιάσαμε παραπάνω δεν είναι επίσημος δίσκος. Όπως προαναφέραμε, οι επιλογές των τραγουδιών ήταν του Γ. Δημητρίου, από τα χρόνια που ζούσε στην περιοχή του Ντζαμπούλ του Καζακστάν.

Όλα τα τραγούδια που παρουσιάστηκαν, έχουν το καθένα το δικό του «χαρακτήρα». Οι στίχοι των τραγουδιών πηγάζουν από την συλλογική μνήμη όπως αυτή διαμορφώνεται από την προφορική παράδοση της κάθε κοινωνίας. Εάν τα χωρίζαμε σε κατηγορίες, θα ήταν τα τραγούδια μνήμης όπως τα 1 και 2, αλλά περισσότερο τραγούδια του έρωτα, όπως τα 3, 5 και 7. Όλα θέτουν λίγο - πολύ ζητήματα ταυτότητας, αλλά πιο πολύ το 6 και τέλος το 4 θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε ιστορικό. Σχεδόν σε όλα τα τραγούδια της κασέτας υπάρχει γεωγραφική αναφορά. Οι ονομασίες πόλεων, Ντζαμπούλ, Καυκάς, Κράσνονταρ, Μινβόντι κ.α., αλλά και ποταμών όπως Κουμπάν, προσδιορίζουν έναν τόπο άγνωστο για εμάς αλλά πολύ οικείο γι' αυτούς που έζησαν εκεί. Το νοσταλγικό ύφος κυριαρχεί σχεδόν σε όλα τα τραγούδια. Συμπερασματικά παρατηρείται έντονα η νοσταλγία της πατρίδας, του νεανικού έρωτα, της νιότης και της φιλίας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κύριος στόχος της έρευνας αυτής, ήταν να εξετάσουμε τον ποντιακό ελληνισμό που έζησε στην Ρωσία, βασισμένοι στο βίο και την διαδρομή που έζησε η οικογένειά μου. Η έρευνα επικεντρώθηκε στην πολιτιστική ταυτότητα αυτών των ανθρώπων. Πιο συγκεκριμένα προσπάθησα να σκιαγραφήσω και να κατανοήσω όλη την ιστορία και την εμπειρία τους μέσα από τα αρχεία και τις συνεντεύξεις.

Αρχικά ασχολήθηκα με την μελέτη της συλλογικής, ατομικής μνήμης και της προφορικής ιστορίας. Έσκυσα στην έννοια της κουλτούρας και σε πολιτιστικές μορφές όπως είναι η νοοτροπία, οι παραδόσεις, η συμπεριφορά, η θρησκεία, τα βιώματα, που επηρεάζουν συνειδητά ή ασυνείδητα τη ζωή μας. Με όλες αυτές τις έννοιες - εργαλεία και σε συνδυασμό με τις προσωπικές πηγές που βρήκα προσπάθησα να κατανοήσω τα τραγούδια της κασέτας που συνόδευε τις οικογενειακές συνάξεις και να εξαγάγω τα συμπεράσματά μου.

Μέσα από τις συνεντεύξεις που γίνανε με Πόντιους της Ρωσίας αναδύθηκε ο τρόπος ζωής τους, οι ιστορικές καταστάσεις και οι συνθήκες διαβίωσης. Θα λέγαμε αναμφισβήτητα ότι οι Πόντιοι της Ρωσίας ήταν πρόσφυγες σε όλη τους τη ζωή. Οι αναγκάστηκες μετακινήσεις τους, τους κάνανε ταξιδιώτες μιας ζωής κουβαλώντας μαζί τους τα απαραίτητα. Μέσα σ' αυτά ήταν πάντα οι μνήμες, οι μουσικές, τα φαγητά, οι άνθρωποι που ήταν δίπλα τους και μια συνεχόμενη ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον σ' αυτούς και στις οικογένειές τους. Με αυτές τις συνεχόμενες μετακινήσεις το κυριότερο που τους ενδιέφερε ήταν η επιβίωση τους στους νέους τόπους. Όταν το πετύχαιναν αυτό μετά δεν φοβόντουσαν τίποτα γιατί το μεράκι και η εργατικότητα «έβραζε» μέσα τους. Με πολύ κόπο και δουλειά κατάφερναν να δημιουργήσουν και να χτίσουν νέες προοπτικές και ελπίδες. Μέσα από την δύσκολη ζωή τους έμαθαν να σκληραγωγούνται.

Ωστόσο οι περιπλανώμενοι αυτοί είναι άνθρωποι με διαφορετική κουλτούρα και νοοτροπία από τους Πόντιους που ήρθαν στην Ελλάδα το 1922. Αυτό συμβαίνει διότι στην κοινωνική και ιδιωτική τους ζωή είχαν να κάνουν με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Ακόμα και όταν αναγκάστηκαν να μείνουν στην Ρωσία και αργότερα (το 1939-40) στο Καζακστάν, άρχισαν να συμβιώνουν με τους ντόπιους μαθαίνοντας τη γλώσσα τις συνήθειες και τα «πρέπει» άγνωστων χωρών. Η διαφορετική τους κουλτούρα παρατηρείται έντονα από την διαφορετική διαλεκτό που έχει ενσωματωθεί στο λεξιλόγιό τους και όπως παρατηρούμε και στα τραγούδια, η επιρροή τους από τον «ρώσικο κόσμο» είναι φανερή.

Σήμερα οι άνθρωποι αυτοί που οι περισσότεροι τους αποκαλούν «ρωσωπόντιους» μιλούν τη ρώσικη γλώσσα σαν μητρική. Αυτό συμβαίνει σε όλες τις ποντιακές οικογένειες που έχουν έρθει στην Ελλάδα. Το ποντιακό στοιχείο τους δεν αποχρωματίστηκε μέσα στο χρόνο. Η αγάπη για την μουσική τους, η διάλεκτός τους και η νοοτροπία τους παραμένει αναλλοίωτη. Όπως σε κάθε λαό έτσι και εδώ οι οικογένεια παραμένει ο κυριότερος παράγοντας συνέχισης και διατήρησης αυτής της ιδιόμορφης ταυτότητας, που διαφοροποιήθηκε και εξελίχθηκε μέσα από ένα χρόνιο και δύσκολο προσφυγικό ταξίδι, η οποία αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι του παρελθόντος και της ιστορίας των Ποντίων της Ρωσίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Cuche Denys, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2001
2. Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, Παπαζήση, Αθήνα 2013
3. Ostrogorsky Georg, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Ιστορικές Εκδόσεις Σ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978

Ρώσικη Βιβλιογραφία

4. Κοσμερίδης Σπυρίδων, Γιος του Καζακστάν και της Ελλάδας, , Υπουργείο Παιδείας και Αθλητισμού, Αλματά 2014
5. Κοτσερίδης Γιώργος, Έλληνες στην Ιστορία του Κουμπάν, Κνίγκα, Κράσνονταρ 2011
6. Τζούχα Ιβάν, *Βιβλίο Μνήμης των ΕλληνοΠοντίων του Κράσνονταρ*, Αλιτέι, Αγία Πετρούπολη 2013
7. Τζούχα Ιβάν, *Πως ήταν στο Κουμπάν* , Αλιτέι, Αγία Πετρούπολη 2013
8. Τζούχα Ιβάν, *Γράφω με τα δικά μου λόγια; Γράμματα από το γκουλάγκ*, Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, Αγία Πετρούπολη 2009

Ελληνική Βιβλιογραφία

9. Αγτζίδης Βλάσης, *Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης: Οι συνέπειες για τον Ελληνισμό*, Ελλοπία, Αθήνα 1992
10. Αγτζίδης Βλάσης, *Ο "Κόκκινος Καπνός" και ο Ελληνισμός του Καυκάσου*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2010
11. Αγτζίδης Βλάσης, *Ποντιακός Ελληνισμός. Από τη γενοκτονία και τον σταλινισμό στην Περεστρόικα*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990
12. Βαν Μπουσχότεν Ρίκη, *Ανάποδα χρόνια : συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900- 1950)*, Πλέθρον, Αθήνα 1997
13. Βαν Μπουσχότεν Ρίκη, Τ. Βερβενιώτη, Ε. Βουτυρά, Β. Δαλκαβούκης, Κ. Μπάδα, *Μνήμες και λήθη του Εμφυλίου Πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008

14. Βεργέτη Κ. Μαρία, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα : Διαδικασίες διαμόρφωσης μιας Εθνοτοπικής Ταυτότητας*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994
15. Βεργέτη Κ. Μαρία, *Ομογενείς από την Πρώην Σοβιετική Ένωση 1985-1995: Ζητήματα στέγασης, απασχόλησης, ταυτότητας*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998
16. Βερνίκος Νικόλας, Δασκαλοπούλου Σοφία, *Πολυπολιτισμικότητα: οι διαστάσεις της πολιτισμικής ταυτότητας*, Κριτική, Αθήνα 2002
17. Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, *Πολιτισμός και εθνογραφία: Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2010
18. Γραμματικόπουλος Μενέλαος, "Μισός αιώνας στην Σοβιετική Ένωση, Γεωργία-Καζακστάν 1916-1967", στο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Μαρτυρίες και Τεκμήρια*, Gutenberg, Αθήνα 2008
19. Καϊσιδης Βιτάλιος (Μερτσαλούς), *Ποντοκαύκασος* (Ιστορία της Ελληνικής Ορθόδοξης κοινότητας του χωριού Μερτσάν -Μερτσανσκογίε της [διοικητικής] περιφέρειας Κουμπάν Κράσνονταρ της Νότιας Ρωσίας(1864-2014), Σταμούδη, Θεσσαλονίκη 2015
20. Κόκκινος Γ., Λεμονίδου Ε., Αγτζίδης Β., *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την ιστορία και την μνήμη, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010
21. Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Διαδρομές και τόποι της μνήμης, Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις: Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Αλεξάνδρεια 1999
22. Νικοπολιτίδης Δημήτριος, *Λεξικό της ποντιακής διαλέκτου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2011
23. Νόρμπερτ Ελίας, *Η εξέλιξη του πολιτισμού II. Κοινωνικογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες, Αλλαγές της κοινωνίας. Σχεδιάσμα για μια θεωρία του πολιτισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997
24. Σαμουηλίδης Χρήστος, *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Λιβάνη, Αθήνα 2002
25. Τιτόπουλος Σπύρος , (επιμελ.) *Ο ποντιακός ελληνισμός της τέως Σοβιετικής Ένωσης*, Θεσσαλονίκη : Σωματείο Παναγία Σουμελά
26. Τσαλαχούρης Κώστας, *Ο ελληνισμός της Σοβιετικής Ένωσης*, Λιβάνη 1991

27. Τσοπουρίδης Θωμάς, *Λεξικό ποντιακής διαλέκτου*, Τσοπουρίδου, Θεσσαλονίκη 2002
28. Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2004
29. Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης*, Ηρόδοτος, Αθήνα 1999
30. Χασίωτης Ιωάννης, *Ο Ελληνισμός της Ρωσίας και της Σοβιετικής ένωσης. Μετοικεσίες και εκτοπισμοί, οργάνωση και ιδεολογία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

1. Η οικογένεια Τεληγιαννίδου στο χωριό Κοκτσετά του Καζακστάν, Έτος 1960 (Αρχείο οικ. Τεληγιαννίδου)

2. Νυφόπαρμαν στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν το 1986 (Αρχείο οικ. Δημητρίου)

3. Νυφόπαρμαν στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν το 1986 (Αρχείο οικ. Δημητρίου)

4. Γλέντι στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν το 1970 (Αρχείο Κιόλιαλη): Δημήτρης Γεωργιάδης (λύρα), Σάββας Τριανταφυλλίδης (ντέφι)

5. Γλέντι στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν το 1970 (Αρχείο Κιόλιαλη): Δημήτρης Γεωργιάδης (λύρα), Σάββας Τριανταφυλλίδης (ντέφι)

6. Γλέντι στο Ντζαμπούλ του Καζακστάν το 1984 (Αρχείο Κιόλιαλη): Γιάννης Γεωργιάδης (λύρα), Νίκος Γεωργιάδης (ντέφι), Γιώργος Καλτουρμίδης (ακορντεόν)